

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет міжнародних відносин, політології та соціології

Кафедра політології

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Влада і опозиція: конструктивізм і спільність рішень як продукт конкуренції»**

«Power and opposition: constructivism and common decisions as a product of competition»

Виконав: студент денної форми навчання
Спеціальності 052 – «Політологія»

Глущенко Максим Русланович

Керівник д. політ. наук, професор Мілова М.І. _____

Рецензент к. політ. наук, доцент Грозіцька Т.Ю. _____

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
«3»16.11.2020 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Попков В.В.

Захищено на засіданні ЕК № 6

Протокол №«___»_____2020 р.

Оцінка _____/_____/_____

(За національною шкалою/шкалою ECTS/бали)

Голова ЕК

(підпис)

Попков В.В.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретико-методологічні основи аналізу взаємовідносин влади та опозиції	5
1.1 Влада і опозиція : співвідношення понять та їх обґрунтування.....	5
1.2 Основні проблеми аналізу взаємовідносин влади та опозиції в сучасному науковому дискурсі. Стан вивченості проблеми в українській політичній науці	13
Висновки до розділу	23
Розділ II. Конструктивізм у діяльності влади та опозиції : європейський досвід..	25
2.1. Сучасний конструктивізм як баланс між раціоналізмом та рефлексивізмом	25
2.2. Європейський досвід в контексті конструктивістських підходів	36
Висновки до розділу	49
Розділ III. Влада та опозиція в політичній практиці України: конструктивізм, конкуренція або ситуативне співіснування	50
3.1 Статус, роль та становлення опозиції в українській політичній реальності	50
3.2. Співпраця опозиції з владою як ситуативне співіснування	57
Висновки до розділу	67
Висновки	69
Список використаних джерел.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що саме питання комунікації та нових комунікаційних технологій між більшістю та меншістю гостро стоїть у глобальному, постмодерному, сучасному світі. Вихід з кризової постмодерності неможливо уявити без розробки нових підходів в сфері комунікації та процесу прийняття рішень. Політична дійсність вимагає прийняття необхідних рішень заради здобуття загальнолюдських цілей, тож можливо саме конструктивізм може дати відповіді на питання, що так турбують людство. Саме конкурентне середовище може допомогти винайти нові підходи у роботі політичних інститутів та удосконалити комунікацію між владою та опозицією відповідно до нових вимог та викликів.

Об'єктом дослідження є влада та опозиція як явище політичного і соціального життя.

Предметом даного дослідження є характер взаємовідносин влади та політичної опозиції в демократичних суспільствах.

Метою дипломної роботи є аналіз сутності взаємовідносин влади та опозиції у пошуку конструктивізму в прийнятті рішень в умовах політичної конкуренції та визначення перспектив розвитку конструктивного підходу в Україні.

Досягнення означеної мети стає можливим завдяки реалізації наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати науковий дискурсивний простір визначення змісту понять влада, опозиція та політичний конструктивізм;
- узагальнити наукові інтерпретації типів та етапів становлення та розвитку опозиції в Україні;
- дослідити сутність та спроби запровадження конструктивістського підходу в політиці на прикладі європейських країн ;
- розкрити особливості механізму взаємовідносин влади та опозиції в українському політичному просторі та визначити напрями, сфери

можливого впровадження конструктивного підходу в українському політичному процесі.

Характеризуючи ступінь наукової розробки слід відзначити, що найбільшу допомогу у вивченні проблеми надалі роботи Джона Роулза, Сабін Сауруггер, Мехді Шокрі, Джонатана Хірна, Степана Мацурова, Ольги Щеніной та ін. В українському науковому дискурсі проблеми взаємовідносин влади та опозиції давно стали предметом дослідження таких вчених, як Г.Зеленько, Л. Кочубей, Н.В. Кононенко, А.І. Кудряченко, А.І. Курас, Т.М. Ляшенко, В.В. Мачуський, А.Д. Пахарєв, О.О.Рафальський, Ф. Рудич, Е.В. Щербенко, Н.Л. Яковенко. Поки що єдиною дисертацією, яку було захищено у 2020 р. з проблем конструктивістського погляду на взаємини влади та опозиції є дослідження В.В. Бусленко.

Методологічну основу дослідження становлять такі наукові методи як: системний метод, хронологічний і проблемно-теоретичний методи; порівняльний метод і мережевий підхід.

Структура даної роботи повністю підпорядкована логіці реалізації основних наукових завдань. Кваліфікаційний проект складається зі вступу, трьох розділів, в кожному з яких по два підрозділи, висновків, та списку використаних джерел.

У першому теоретичному розділі викладені та певною мірою систематизовані основні методологічні підходи до сутності понять та аналізу проблеми..

У другому розділі здійснюється аналіз сучасного стану розробки конструктивістського підходу у політичній сфері, в контексті якого розглянуто практику деяких європейських країн.

У третьому розділі висвітлюються українські реалії щодо аналізу становлення опозиції та її взаємин з владою та розглянуті перспективи розвитку конструктивізму в сучасній Україні.

У висновках узагальнюються результати наукового аналізу проблеми в цілому. Список використаних джерел нараховує 39 найменувань.

Розділ перший

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ

1.1. Влада і опозиція : співвідношення понять та їх обґрунтування

Політична влада є навколо нас, видима і невидима. Це виявляється у повсякденних соціальних відносинах, в ідеологіях людей та їх діях. Коли людина шукає сили, сила впливає на процес; але коли людина володіє владою, сила - це людина. Виходячи з його повсюдної присутності, передбачається, що вона входить у категорію сприйнятих як належне. Однак, щоб зрозуміти концепцію політичної влади, можна вийти за рамки само собою зрозумілих речей і заглянути в процес постійного розвитку влади. Звичайно, поняття влади включає упередження. Однак для тих науковців, хто знайомий з цією концепцією, джерело влади, необхідність її існування та відносини влади не є суттєво категорією сприйнятих як належне. [11]

Який перший крок до розуміння природи політичної влади? У «Про соціальну еволюцію влади до / над» Джонатан Хірн починає свою аргументацію тим, що «нам набагато зручніше критикувати владу, ніж ми фактично її описуємо». [11]

Це певною мірою відповідає дійсності. Однак останнім часом такі наукові дисципліни, як соціологія, психологія, філософія, економіка та політологія, так чи інакше намагаються визначити владу. І критика Хірна, і намагання класичних та сучасних вчених визначити політичну владу зумовлені її складністю. Насправді політична влада - це не лише складна концепція, але вона також є основною сутністю суспільства. Коли влада розвивається, вона впливає на суть суспільства. Отже, вирішуючи початковий виклик, ми намагаємось тут повністю реалізувати цю концепцію, проаналізувавши її та її інструменти, а також звернувшись до соціальної еволюції, на яку вона вплинула.

Якщо озирнутися на роботи, написані про концепцію влади, ми усвідомлюємо, що деякі вчені визначили владу як єдине поняття. Слідуючи такому методу, вони представили політичну владу, яка ототожнюється з її здійсненням, домінуванням, предметом розпорядження, свободою або наділенням повноваженнями . Серед цих концепцій найпримітивнішою, але переважаючою концепцією влади є збереження сильних шляхом «панування» або «влади над» тими, хто має меншу владу або безсилий.

Незважаючи на довгу історію дискусій, суперечок, воєн та компромісів щодо різних понять політичної влади, теоретично та прагматично, ніколи ці виклики не є переходом від єдиної концепції влади до змішаних або інтегрованих концепцій, які можуть надати нам достатнє і всебічне визначення сучасної влади разом з її легітимністю. Література багата прикладами теорій єдиних концепцій влади, які застосовуються суперечливо . Акцент на єдиній концепції політичної влади призвів до відсутності однаковості в тому, щоб сказати, яке визначення є адекватним, а яке з них передбачає виправдання та легітимність влади.

На основі таких диференційованих підходів вважається, що «влада», як вперше запропонував шотландський теоретик соціальних питань Уолтер Галлі в 1956 році, є «суттєво оспорюваною» концепцією . Теорії «єдиної концепції влади» є основою початкової оцінки концепцій влади . Різноманітні концепції розуміння проблеми влади є не менш важливі, ніж більш складні. Проте така теорія фокусується на самих вчених, а ніяк не на концепціях. Тобто оцінюються дуже часто самі вчені , їх авторитетність, колишні досягнення, а не те, що вони самі по собі визначають по суті. [11]

Такий погляд на проблему є доволі сучасним в постмодерному світі, де вважається, що «все нове – це добре забуте минуле, і насправді всі теорії та філософії вже вичерпали себе в минулому». Наприклад, коли теолог використовує концепцію влади, його погляд на такі аспекти як: легітимність або концепція політичних прав, тягне за собою чітке релігійне визначення структури влади. Соціаліст має інакший погляд на владу, який підкреслює всі аспекти

соціального життя, тоді як визначення влади лібералом обмежене, воно підкреслює суворе розмежування публічної та приватної сфери .

Хоча теолог може ігнорувати соціальні змінні, соціаліст може ігнорувати ефекти релігії у формуванні або переході влади. Така відносність між теоретиком та поняттями насправді є наслідком напруженості між нормативною оцінкою понять та емпіричною оцінкою понять. Ця форма конфлікту змушує вчених натякати, що не могло бути згоди щодо єдиної концепції, яка може визначати політичну владу; отже, вони погоджуються не погоджуватися, що напевно є базовою потребою кожної людини – право на незгоду.

Тут впливає запитання з дуже важливим наслідком: «чи несе поняття політичної влади, подібно до «демократії» та «легітимності», референт оцінки чи воно є лише базовим конструктивним поняття?»). Можливо, таке питання змушує нас аналізувати в одній шкалі науковий підхід, або, можливо, вчені, що належать до кожної сторони академічних дисциплін, а саме соціології, філософії чи політології, заявлять, що поняття політичної влади прямо підпадає під їх сферу. Таке твердження в реальності є просто дискусійним. [17]

Якщо політична влада, а також демократія, права людини та легітимність є лише оціночними поняттями і потрапляють лише до нормативної оцінки політичної сфери, або, якщо ці концепції є просто розрахунковими та потрапляють в емпіричний розрахунок політичної сфери, як нам практикувати критику, якщо немає зв'язку? Тому, слідуючи еволюційному процесу історичної свідомості, повинен бути стимул вітати взаємозв'язок між інтенсивним та екстенсивним, а також приватними та універсальними факторами для аналізу різних концепцій політичної влади, а також легітимності, демократією тощо. У цьому сенсі, для оцінки поняття влади потрібні як нормативні, так і емпіричні оцінки.

З природи політичного впливає наявність і зіткнення різних інтересів суб'єктів влади, що знаходить вираз у відмінності політичних позицій і поглядів.

Ця обставина породжує певні взаємовідносини суб'єкта влади і політичних сил, які йому протистояють, з метою привласнити собі владні функції.

Такі політичні противники влади є *опозицією*. «Можна припустити, що опозиція була завжди, тому що пануючий суб'єкт постійно наштовхувався на опір або внутрішніх, або зовнішніх сил». Таким чином, існування опозиційності в широкому соціальному сенсі впливає з неоднорідності суспільства, наявності відмінностей в інтересах людей, окремих соціальних груп. Групова природа політики, зіткнення протилежних соціально-політичних інтересів породжують опозицію, метою якої є участь у владі, в процесі прийняття рішень, життєво важливих питань, завоювання і привласнення влади в якості політичного суб'єкта. [34]

При цьому з боку влади завжди робилися певні заходи у відносинах з опозицією. Остання або заборонялася і придушувалася, або влада намагалася знайти компроміс, сформулювати позиції, що дозволяють зблизити точки зору протиборчих сил. Так чи інакше природа боротьби влади та опозиції передбачає взаємозалежний розгляд цих суспільних феноменів, оскільки опозиція часто породжується самою владою, більш того, навіть способи звернення влади з опозицією і методи протидії влади з боку опозиції аналогічні.

Сьогодні проблеми взаємовідносин влади і опозиції в умовах демократизації українського соціуму не втрачають своєї актуальності. «Оптимізація взаємозв'язків з опозицією, в міру поглиблення демократичних процесів в суспільстві все більше заявляє про себе як реальна багатовекторна і суперечлива політична сила». Опозиційність як інтеграційна характеристика прояву політичної активності повинна розглядатися при цьому як важливий чинник демократизації суспільства.

Відповідно з цією тезою наявність політичної опозиції є однією з найважливіших характеристик політичного режиму, критерієм оцінки його демократичності. Але така оцінка ставиться до ситуації, коли забезпечений

достатній рівень конкурентності серед учасників політичного процесу і є можливість альтернативного вибору в прийнятті політичних рішень. Відсутність же ефективного механізму включення опозиції в політичний процес і реальної участі в прийнятті політичних рішень призводить, як правило, до таких методів політичних дій опозиції, які загрожують нестабільністю політичного розвитку, а при максимальному загостренні ситуації можуть призвести до кризи всієї політичної системи.

Нетерпиме, безкомпромісне ставлення до опозиції веде в кінцевому підсумку до ослаблення політичного і соціально-економічного потенціалу суспільства, сприяє поглибленню кризових тенденцій в духовній сфері, породжує ігнорування інтересів різних соціальних груп, послаблює віру в перспективи розвитку суспільства і держави. [39]

На даний момент, коли українське суспільство перебуває в нестабільному стані, в стадії формування і реформування, опозиція, як показує досвід розвитку провідних країн світу, могла б стати джерелом і рушійною силою цих перетворень. На сьогоднішній день не склався єдиний підхід до розгляду суті даного феномена, не вироблено щодо загальне визначення поняття «опозиція», яка б відображала істотні елементи його змісту. Одні політологи вважають, що опозиція - це термінологічне визначення факту незгоди частини суспільства (як окремих політичних активістів, так і політичних об'єднань) з політикою, яку проводить влада.

Опозиція, як правило, спирається на середовище, в якому широко поширені маргінальні чи антивладні настрої. «Політична опозиційність, - вважає С.А. Сергєєв, - це комплекс емоцій, установок, цінностей і поглядів, в більшій чи меншій мірі заперечують емоції, установки, цінності та погляди, пропоновані і культивовані владою, що може виражатися в тих чи інших формах протестної поведінки і є субстратом для політичної опозиції». Політологи вказують на парадоксальність українського політичного життя. [29]

Вона полягає в тому, що, з одного боку, в якості опозиційних до чинної влади суб'єктів можуть розглядатися майже всі політичні актори і в той же час, з іншого боку, переважна більшість політичних структур не можуть бути визнані в якості реально опозиційних. На думку значної частини експертів в області політичних відносин, в Україні, власне, опозиції як би і не існує.

Повертаючись до визначення сутності опозиції, варто відзначити, що під опозицією пропонується розуміти, по-перше, форму протиставлення якихось політичних ідей, концепцій, що впливають з політичних дій та політичних поглядів та протиставляються діям, що походять із владної сфери. Крім того, опозиція - також частина суспільства, що протиставляє себе пануючій владі. Виходячи з цих двох аспектів можна спробувати виявити реальність існування української опозиції і з'ясувати, які саме погляди та ідеї протиставлені поглядам і ідеям діючої влади.

Що стосується класифікації видів опозиції, то, зокрема, А.П. Циганков пропонує, враховуючи ступінь терпимості політичної опозиції по відношенню до дій уряду, виділяти лояльну, помірну і нестерпну (нелояльну) опозицію. Перша за своєю суттю - конструктивно-критична, нерідко готова прийти до згоди з владою. Остання відкрито виступає за зміну існуючого політичного курсу з метою реалізації своєї політичної лінії. [29]

Політичний режим можна вважати стабільним, якщо опозиційні сили (партії, рухи, об'єднання) виявляють лояльність по відношенню до діяльності влади, нетерпиме крило опозиції не спирається на підтримку до широких верств населення. За часів соціально-політичних криз може статися зближення радикальної і помірної опозиції. Таке опозиційне об'єднання може інтегруватися в систему влади, але може при певних умовах стати на чолі масових виступів і домогтися поразки політичного режиму.

Інший варіант класифікації включає системну, несистемну і маргінальну опозицію. Як показали події останніх років, найбільші проблеми при владі

існують у взаєминах з несистемною (нелояльною) опозицією (активістами, об'єднаннями та масовими учасниками опозиційних акцій). З цим, мабуть, погодиться більшість політологів. Тому для дослідників політичних відносин сьогодні дуже актуальні питання, які ж можливі варіанти продовження політичної боротьби між владою і опозицією? В яких формах буде здійснюватися ця боротьба, якщо опозиція буде залишатися реальною політичною силою?

Політичні практики як повторювані лінії поведінки в політиці слід розглядати як елемент політичної культури поряд з соціально-онтологічним і ціннісним аспектами. Політологія аналізує в цьому плані сформовані стратегії влади і опозиції у відношенні один до одного. Ці стратегії можуть бути як конфліктними (репресії, організація масових виступів), так і компромісними (обговорення, переговори). [19]

У широкому сенсі політичні переговори стали найважливішим елементом сучасної технології влади, іменованої «soft power», на протигагу традиційній «hard power», заснованої на конфлікті і примусі. В українській політичній практиці хоч і спостерігаються спроби консультацій влади з опозицією, однак переговори і діалог поки не є достатньо найпоширенішими засобами комунікації. Традиційно в рамках української політичної культури і відповідно зі стереотипами політичної поведінки влада і опозиція взаємно розглядають один одного як ситуативні партнери, а не як односторонні. Для владних структур характерно сприйняття опозиції як такої собі підривної сили, з якої неможливо домовлятися. Сама ж опозиція часто замість конструктивної критики влади і формулювання пропозицій, які можна було б розглядати в якості предмета дискусії, діалогу, зайнята з'ясуванням того, хто з опозиціонерів «більш опозиційний», а хто знаходиться в підпорядкуванні у влади.

Створюються опозиційні партії і організовуються протестні сили, виходячи з бажання в категоричній формі висловлювати незгоду з діями владних структур. При цьому мова не йде про перспективи власного розуміння шляхів

вирішення актуальних для суспільства проблем, участі в прийнятті політичних рішень, навіть про спільну діяльність опозиції і влади. Опозиція завжди «проти влади», яка «злочинна» і договір з якою тому неможливий. При цьому для опозиції влада - це такий собі моноліт, об'єднаний загальними цінностей та ідеології. Центр цього утворення – український парламент. Однак, на думку політологів, реальна ситуація у владних структурах усіх рівнів, звичайно набагато складніша. Там існують свої угруповання, агенти впливу, провідники різних інтересів. Ця обставина, поряд з амбіціями і розбіжностями лідерів опозиції і неможливістю їх об'єднання в коаліції, в свою чергу, може перешкоджати здійсненню взаємодії сторін на договірній основі.

Відсутність прагнення до компромісу з боку влади виражається в стримані проявів дискусійності при обговоренні політичних питань у власних рядах («парламент - не місце для дискусій»).

Ще одне базове поняття даної дипломної роботи – це *конструктивізм*. Політичний конструктивізм - це метод вироблення та захисту принципів справедливості та законності. Цей метод найтісніше пов'язаний з технікою Джона Роулза, коли ми обговорюємо питання справедливості певним гіпотетичним обмеженням. Роулз стверджував, що якби ми всі міркували у світлі цих умов, ми могли б дійти до того самого рішення щодо справедливості. Більше того, наше спільне судження щодо справедливості виправдане саме тим, що воно було результатом належним чином структурованим народним процесом. [6]

Як на мою думку, це ключова ідея конструктивізму; він вважає, що певні складні сутності будуються з більш фундаментальних елементів. У моральному та політичному конструктивізмі складні сутності є моральними та політичними принципами або зобов'язаннями, такими як принцип кожному відповідно до його достоїнств або зобов'язань, створених за контрактами. Дискусії навколо конструктивізму, як правило, стосуються природи цих елементів та процесу, за допомогою якого вони збираються.

Деякі конструктивісти є більш суб'єктивними, оскільки вони розглядають ці елементи як установки та цінності живих агентів або як усталені політичні цінності певного суспільства. Інші об'єктивніші, оскільки ототожнюють ці елементи з універсальними заповідями практичного розуму, що працюють у поєднанні з абстрактними уявленнями про людину та суспільство. У кожному випадку конструктивіст дотримується думки, що ці елементи - незалежно від того, як вони конкретизовані - об'єднуються з безлічі причин, що надають перевагу одному принципу над іншим. [5]

Процес, за допомогою якого це відбувається, є процесом побудови, оскільки людський розум активно збирає міркування, на основі яких формується принцип, воно не отримує пасивно його формулювання. За відсутності цього активного розумового процесу не існує жодних критеріїв для керівництва політичними діями чи виправдання наших політичних інститутів - ані способу належної оцінки наших справжніх політичних зобов'язань. Для виконання цих оціночних завдань ми повинні побудувати метрику оцінювання.

Політичний конструктивізм - це філософське пояснення того, як відбувається таке конструювання і як процес надає моральний авторитет отриманим принципам.

1.2. Основні проблеми аналізу взаємовідносин влади та опозиції в сучасному науковому дискурсі. Стан вивченості проблеми в українській політичній науці

У суспільному житті будь-якої демократичної країни стосунки між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція. Влада – одна з фундаментальних засад суспільства. Вона виявляється скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різних організаціях і закладах, у державі. Влада – це здатність системи забезпечити виконання її елементами прийнятих зобов'язань, спрямованих на реалізацію колективних цілей. За словами Б. Расела, влада може бути визначена як реалізація поставленої мети . [11]

Поняття політична влада ширше за змістом, ніж державна влада, бо порівняно самостійне значення мають стосунки влади з громадськими об'єднаннями, політичними партіями, громадянами, зокрема під час виборів чи інших масових акцій. Політична влада – це здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і поведінку громадян та їхніх об'єднань за допомогою різноманітних засобів: волі, авторитету, права, насильства.

Суть політичної влади визначають її функції: формування політичної системи суспільства; управління справами суспільства й держави; створення відповідного типу правління, режиму й, зрештою, державно-політичного устрою суспільства. Важливим компонентом політичної влади є культура влади — форма соціальних відносин, які полягають у обмеженні примусу й переході до застосування в управлінні авторитету та традицій.

Культура влади ґрунтується на законі й авторитеті у громадян, на правовій ідеї. XX сторіччя знаменувало перехід усіх західноєвропейських держав до практичної реалізації ідеї поділу влади відповідно до власних можливостей, політичних цілей та історичних традицій.

Очевидно, що поділ влади – провідний механізм функціонування всіх видів політичної влади, характерна для демократичної держави система функціонування влади, згідно з якою законодавча, виконавча й судова влада здійснюються різними особами. Тільки узгодження дій усіх трьох гілок влади спроможне забезпечити функціонування та стабільний розвиток держави. Принцип розподілу функцій влади невіддільний від визнання єдності державної влади, джерелом якої є народ.

У владних структурах мають працювати дібрані за конкурсом професіонали. Періодично слід проводити атестацію всього корпусу державних службовців на відповідність посадам, які вони обіймають. Управлінська еліта повинна мати політичну культуру, тобто досконало знати закони суспільно-політичного устрою, професійно застосовувати ці знання у своїй сфері, вміло налагоджувати взаємовідносини з колегами й на цій основі дотримуватися політичної коректності. [4]

Одна з наболілих проблем – викоренення корумпованості в державному апараті. Для боротьби з корупцією недостатньо, хоча й важливо, щоб найвищі посадові особи держави були порядними людьми. Небезпека таїться в їхньому оточенні. Тут непоодинокими є, як свідчить реальність, випадки хабарництва. Концептуальною основою нормативно-правових засобів боротьби з корупцією має бути не документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які унеможливлювали б корупційні прояви.

Американський державний діяч Т. Джефферсон стверджував: «Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони заволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися на те, що зумієш видерти йому зуби й кігті після того, як він туди увійде». [4]

Якщо тенденцію хабарництва не подолати, то наслідком може стати становлення такого суспільного устрою, в якому навіть за чітко визначених повноважень різних гілок влади чесність, порядність і професіоналізм

перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки, а Україна буде виведена з кола цивілізованих держав.

На сучасному етапі для українського народу сильна демократична влада є нагальною потребою. А. Лінкольн стверджував, що демократія – це влада народу, влада, яку здійснює народ, влада в інтересах народу. Сила демократичної влади (а перспектива лише за такою владою) значною мірою ґрунтується на довірі народу, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. [31]

Для здобуття такої довіри поряд з іншими передумовами, визначальною є дії самої держави, її владних структур, які мають бути етично мотивовані. Йдеться про якісні зміни самої держави й характеру її відносин із громадянами. Держава не є заміником моралі, вона продовжує, доповнює її.

У Федеративній Республіці Німеччина вийшла друком книга Г. Вагнера «Праві в Раді», в якій автор констатує прояви націоналістичних настроїв в Україні й радикальні рухи, подібні до «Свободи». Відповіді на сучасні виклики, які постали перед владою, невідкладне вирішення питань внутрішньої й зовнішньої політики є необхідними передумовами утвердження України як єдиної суверенної держави. [31]

Термін «опозиція» визначається політичною наукою як протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому . У політології термін «опозиція» найчастіше вживається для характеристики одного з інститутів сучасного парламентаризму.

Наявність опозиції передбачає свободу думок, поглядів, діяльність різноманітних суспільних об'єднань, незалежність засобів масової інформації. Опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства й правової держави. У політичній практиці й науці визначаються різні види й форми політичної опозиції: стосовно системи влади – лояльні та нелояльні; за

місцем дії – парламентські й непарламентські; за способом дії – системні й ситуаційно орієнтовані.

Сучасні політичні науки на підставі аналізу інституціоналізації опозиції та її впливу на законодавчий процес виокремлюють чотири основні моделі парламентської опозиції:

- вестмінстерська модель (поширена в Австралії, Великій Британії, Індії, Ірландії, Канаді, Новій Зеландії), за якої роль парламентської опозиції формалізована, але на практиці опозиція мало впливає на вироблення політичного курсу країни;

- французька модель, коли роль опозиції незначна і на практиці, й інституційно;

- німецька модель (поширена в Німеччині, Австрії та ін.), за якої роль опозиції не настільки формалізована, як у вестмінстерській моделі, проте традиції політичної практики та розвиненість інститутів громадянського суспільства дають змогу опозиції на практиці реально впливати на ухвалення рішень;

- скандинавська модель (Данія, Норвегія, Швеція) характеризується значно меншими правами опозиції, ніж у всіх інших моделях. Опозиція має право на участь у діяльності законодавчих комітетів та в ухваленні порядку денного.

Специфіка української опозиції полягає в тому, що за роки незалежності України вона стала невід’ємною складовою політичної системи. Практично всі провідні політичні сили за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції.

[1]

Складність феномена політичної опозиції унеможлиблює його вивчення в руслі якого-небудь одного методологічного підходу. В цілому в гуманітарному знанні можна виділити два основних напрямки в інтерпретації феномена

опозиції. В рамках першого напряму акцент в дослідженнях робиться на поведінковому вимірі явища опозиції і його аспектах. В рамках другого, в фокусі дослідження перебуває суб'єктна вимір феномена і його інституційні аспекти. Подібна подвійність вивчення феномена політичної опозиції підкреслюється Г. А. Гавриловим, на думку якого, всі основні підходи до інтерпретації даного поняття виходять з етимологічного та інституційного напрямів.

Етимологічна модель розглядає політичну опозицію як «просто протиставлення однієї політики іншій політиці, виступ проти думки більшості або панівного думки». І відповідно до цього акцентує свою увагу, перш за все, на діяльній, процесуальному компоненті, без прив'язки до суб'єкта. Схожої концепції у виділенні основних підходів до інтерпретації феномена опозиції дотримується Л. М. Мусіна, що виділяє два основні підходи, що визначають сутність опозиції: соціологічний і політологічний. [27]

Для соціологічного підходу характерна більш широке трактування явища опозиції, в рамках якої фактично будь-яке суспільне невдоволення або присутність іншого бачення проблематики може інтерпретуватися як опозиція. Згідно з визначенням В. А. Васильєва опозиція в рамках даного підходу є «об'єктивне явище суспільного життя», яке детермінується соціальними (поділом громадян залежно від рівня їх життя, потреб і інтересів) і політичними (політичний режим, співвідношення влади по лінії легальне-легітимне) факторами. [27]

В рамках політологічного підходу розгляду піддаються політичні суб'єкти, які досягли інституційного оформлення, які протидіють панівним поглядам, політиці і практиці більшості. Увага дослідників, що використовують даний підхід, концентрується, насамперед, на суб'єктах опозиції, а також формах їх організації.

Під суб'єктом опозиції розуміється певний носій дії, перетворення, «критичного» духу в політиці. У зв'язку з цим стає важливим вивчення

організаційних форм буття опозиції, її інституційного вираження. Дослідник С. А. Сергєєв, аналізуючи основні теоретико-методологічні підходи до вивчення феномена опозиції, як критерій їх диференціації розглядає еволюцію парадигмальних підстав політичної науки. [28]

Дослідником підкреслюється, що проблематика опозиції і опозиційної діяльності знаходить свій розгляд з точки зору більшості відомих підходів в політології. Першим підходом, в рамках якого стали розвиватися дослідження опозиції, і зокрема політичної опозиції, став біхевіоральний підхід, основною методологічною установкою якого в трактуванні політичного процесу було «прагнення вивести структуру владних відносин з природи людини, доступними досліднику науковими методами».

В рамках даного підходу безпосереднє відношення до дослідження проблем опозиції мав плюралізм, одним з видних представників якого був американський політолог Роберт Даль. Для «плюралістичного» погляду на політику характерне розуміння політичної влади не як єдиного об'єкта, яким монополює еліта або правляча меншість, а як ресурсу, розподіленого серед безлічі соціальних груп.

В рамках девелопменталізма, акцентуючи свою увагу на процесах розвитку і трансформації суспільств, увагу до політичної опозиції пояснюється тим, що остання є одним з активних учасників цих процесів. В рамках даного підходу, вивчалася структурна диференціація опозиції, динаміка трансформації політичних режимів, а також роль опозиції в цьому процесі, можливі стратегії основних її типів.

Спроба класифікації основних методологічних підходів до дослідження політичної опозиції була зроблена Т. Граєвої, яка виділяє біхевіоральний, елітарний, конфліктологічний, ресурсно-мобілізаційний і інституційний підходи. Дослідження в рамках біхевіорального підходу не зводять опозицію до розгляду тільки політичних партій, рухів та організацій. Відповідно до даного

підходу опозиція інтерпретується як особлива схильність індивіда або організованого суб'єкта до вчинення певного роду дій. [27]

Елітарний підхід виходить, перш за все, з концепції політичних еліт В. Парето, що виділяв два типи еліт: правлячу, безпосередньо здійснює управління країною, і не правлячу, до складу якої входять люди, характерні якості яких відповідають вимогам, що пред'являються до еліти, проте не мають можливостей для отримання керівних посад і реалізації відповідних їм функцій. По суті, не правляча еліта, яка не бере участі в здійсненні політичної влади, в рамках даного підходу і являє собою опозицію.

В рамках конфліктологічного напрямку політичний процес розглядається як поле, на якому відбувається безліч конфліктів різного характеру. І в даному випадку, опозиція розглядається як один із суб'єктів даних конфліктів, які опонують правлячій групі в боротьбі за досягнення влади.

Ресурсно-мобілізаційний підхід до дослідження політичної опозиції акцентує свою увагу на одному з елементів теорії «обміну ресурсами» П. Блау, а саме, на джерелі влади. Це положення дає розуміння того, «чого не вистачає опозиції і чого їй треба домогтися для того щоб здобути владу» .

Владний суб'єкт має можливість впливати на поведінку і процес прийняття рішень інших суб'єктів в силу володіння домінуючим політичним ресурсом. Однак володіння владою ще не означає контролю над усіма ресурсами системи. Існують різні ресурси, контроль над якими дозволяє контролювати і процес прийняття рішень.

Для дослідження інституту політичної опозиції як суб'єкта політики, необхідно звернутися до аналізу специфіки інституційного підходу. Як зазначає С. В. Патрушев, в рамках класичного інституціоналізму політичний інститут інтерпретується як нормативно-правова основа політичних явищ і процесів. Представник інституційного підходу Т. Парсонс під інститутом розуміє «загальні моделі норм, які окреслюють категорії запропонованого, дозволеного і

забороненого поведінки в соціальних відносинах, для людей в їх взаємодії один з одним як членів суспільства і його різних підсистем і груп». [27]

Таким чином, в рамках класичного або «старого» інституціоналізму дослідження політичної опозиції як політичний інститут не надається можливим в повній мірі, оскільки не відображає функціональних властивостей політичної опозиції. У свою чергу, найбільшим захоплюючим потенціалом володіє неоінституціональна парадигма дослідження політичних процесів, розроблена в працях Дж. Марча, Й. Ольсена. [23]

Політичні інститути розуміються у взаємодії формальних норм і неформальних правил, що утворюють в підсумку складні організаційні відносини і само кооперативну діяльність, що забезпечує підтримання стабільності і порядку в суспільстві. З позицій неоінституціональної парадигми опозиція виступає інституціональним механізмом обмеження дій державної влади за допомогою активної участі громадян в процесі прийняття і реалізації політичних рішень.

Таким чином, підкреслюючи багатогранність і складність феномена політичної опозиції, варто відзначити, що саме політологічний підхід є найбільш дієвим при аналізі розглянутого нами феномена, як частини процесу політичного. Специфіка даного підходу полягає в тому, що він робить акцент на основних атрибутивних характеристиках опозиції як носія протестних, «альтернативних» інтересів, а саме, на її організованості і прагнення до набуття влади як засобу їх реалізації. [21]

У зарубіжних країнах, в яких питання взаємин з опозицією дискутується та вирішується вже протягом тривалого часу, є свої бачення цієї проблеми. Однак, треба відзначити, що в демократичних країнах більшість, яка формує та втілює в життя певний політичний курс, традиційно бере до уваги необхідність дотримання прав політичної меншості, насамперед, через загрозу опинитися в опозиції після чергових виборів. Статус опозиції не регулюється окремими

законами. Адже немає потреби «дублювання» прав та обов'язків, які регламентуються конституційним законодавством. [26]

Так, діяльність інституційно неоформлених опозиційно налаштованих політичних кіл чи громадян регламентується законами про об'єднання громадян, свободу виявлення політичних поглядів і переконань, про свободу зібрань та доступ до інформації тощо.

Політична та парламентська опозиції є різними формами функціонування опозиції. Іншими словами, поняття опозиції можна визначити так: опозиція – це організована група, яка на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіти домінуючим політичним ресурсом. Тож, залежно від форми функціонування, опозиція може набувати системного характеру та інституціоналізованих форм.

Висновки до розділу

Незважаючи на довгу історію дискусій, суперечок, воєн та компромісів щодо різних понять політичної влади, теоретично та прагматично, ніколи ці виклики не є переходом від єдиної концепції влади до змішаних або інтегрованих концепцій, які можуть надати нам достатнє і всебічне визначення сучасної влади разом з її легітимністю. Література багата прикладами теорій єдиних концепцій влади, які застосовуються суперечливо. Акцент на єдиній концепції політичної влади призвів до відсутності одностайності в тому, щоб сказати, яке визначення є адекватним, а яке з них передбачає виправдання та легітимність влади.

З природи політичного впливає наявність і зіткнення різних інтересів суб'єктів влади, що знаходить вираз у відмінності політичних позицій і поглядів. Ця обставина породжує певні взаємовідносини суб'єкта влади і політичних сил, які йому протистояють, з метою привласнити собі владні функції.

Такі політичні противники влади є *опозицією*. «Можна припустити, що опозиція була завжди, тому що пануючий суб'єкт постійно наштовхувався на опір або внутрішніх, або зовнішніх сил». Таким чином, існування опозиційності в широкому соціальному сенсі впливає з неоднорідності суспільства, наявності відмінностей в інтересах людей, окремих соціальних груп. Групова природа політики, зіткнення протилежних соціально-політичних інтересів породжують опозицію, метою якої є участь у владі, в процесі прийняття рішень, життєво важливих питань, завоювання і привласнення влади в якості політичного суб'єкта.

На даний момент, коли українське суспільство перебуває в нестабільному стані, в стадії формування і реформування, опозиція, як показує досвід розвитку провідних країн світу, могла б стати джерелом і рушійною силою цих перетворень. На сьогоднішній день не склався єдиний підхід до розгляду суті даного феномена, не вироблено щодо загальне визначення поняття «опозиція», яка б відображала істотні елементи його змісту. Опозиція - це термінологічне

визначення факту незгоди частини суспільства (як окремих політичних активістів, так і політичних об'єднань) з політикою, яку проводить влада.

Повертаючись до визначення сутності опозиції, варто відзначити, що під опозицією пропонується розуміти, по-перше, форму протиставлення якихось політичних ідей, концепцій, що впливають з політичних дій та політичних поглядів та протиставляються діям, що походять із владної сфери. Крім того, опозиція - також частина суспільства, що протиставляє себе пануючій владі.

Розділ другий

КОНСТРУКТИВІЗМ У ДІЯЛЬНОСТІ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

2.1. Сучасний конструктивізм як баланс між раціоналізмом та рефлексивізмом

Як зазначалося вище, політичний конструктивізм - це метод вироблення та захисту принципів справедливості та законності. Термін "конструктивізм" все ще є відносно новим для політичної та моральної теорії. Він з'явився десь у другій половині XX століття для опису загального підходу Джона Роулза до нормативної політичної теорії. З моменту своєї першої появи він перетворився на сімейство позицій у нормативній етиці, політичній філософії та метаетиці. Роулз даний термін застосовував у політичному лібералізмі, який намагається уникати будь-яких суперечливих метафізичних припущень, сильно спираючись на ідеали та цінності, які є в демократичному суспільстві. [13]

Більш загально, він використовується для опису застосування конструктивізму до політичної сфери. З урахуванням цього загального розуміння, політичний конструктивізм охоплює не лише всі політичні праці Роулза, але й будь-яку політичну роботу, що керується ідеєю, що відповідний процес мислення надає авторитет політичним принципам, що впливають із цього. Більше того, оскільки людська думка створює політичні принципи, що керують нашим суспільством, людська думка може аналізувати ці самі принципи та або підтверджувати, або спростовувати їх виправдання.

Той факт, що ми можемо проаналізувати наші принципи - і, в свою чергу, політику, засновану на них - говорить про те, що ми можемо міркувати про політику, і конструктивіст стверджує, що наші причини повинні пройти довгий шлях до узгодження політичних дебатів та створення згоди в судженнях. Ця загальна ідея політичного конструктивізму не надто відрізняється від інших, більш звичних поглядів, таких як твердження про те, що відповідні ціни є

результатом відкритих та конкурентних ринків, або ідея про те, що законні представники демократичного суспільства є переможцями відкритого та справедливого вибору.

У кожному з цих випадків суб'єкт господарювання, про який йде мова, можна пояснити з точки зору більш фундаментального процесу, наприклад, рішень різних людей, які беруть участь у ринках чи виборчих процесах, разом із поясненням того, що означає бути таким процесом «відкритим», "конкурентним" або "справедливим". Політичний конструктивізм відображає подібну ідею, оскільки принципи політичних дій є результатом процесу мислення, що включає елементи, більш фундаментальні, ніж самі принципи, такі як ставлення, концепції, ідеали, переконання, цінності і заповіді. [2]

Разом ці будівельні блоки допомагають встановити певний набір принципів як виправданий, доречний, об'єктивний чи дійсний. Як результат, конструктивізм - це думка, що найкращий набір політичних принципів є результатом відповідної форми мислення. Важливо, що крім цієї форми мислення не існує критерію, за допомогою якого ми можемо оцінити доцільність принципів. Хоча конструктивізм починається з простої ідеї, його концепція мислення або практична причина є амбіційною.

Ми можемо переконатися в цьому, порівнявши це з двома конкуруючими концепціями практичних роздумів, які є більш звичними в повсякденному досвіді. Перший обрамляє практичні обговорення у взаємозв'язку «причина-дія», завдяки чому практичний розум визначає засоби, за допомогою яких реалізуються певні цілі. Наприклад, щодня нас змушує розум робити висновок, що вживання певної їжі втамовує наш голод. У цьому випадку мету, яку потрібно досягти, одразу ж дає наше природне бажання їжі. Наша причина просто знаходить засоби для задоволення цього бажання. [3]

Другий погляд на практичний розум стосується не просто визначення засобів досягнення певної безпосередньо поставленої мети, а й забезпечення

відповідності засобів чи дій певним моральним принципам. Наприклад, ми можемо вважати за краще брехати про певну подію, але оскільки ми віддані принципу чесності, ми говоримо правду. З цієї точки зору, здатність практичного розуму виходить за рамки його інструментальної ролі, включаючи в себе повноваження перевіряти наші імпульси проти моральних принципів. Однак зауважимо, що у цьому другому прикладі все ще дається правило, на якому базується наша дія. Немає явного або не явного твердження, що практичний розум породжує принцип. Натомість практичний розум пасивно отримує свою команду і діє в межах своїх можливостей.

На мою думку, політичний конструктивізм - це зовсім інший погляд. Різні політичні принципи, що обмежують політичні дії, не просто даються нам, а є продуктом думки. Вони не є продуктами у тому сенсі, що вони створені з нічого, а скоріше побудовані з різних ресурсів, що відповідають політичним аргументам. Окрім цих конструкцій, не існує ні моральних фактів, ні справжніх моральних суджень, ні способів оцінки моральної цінності політичної дії. Лише коли обговорення належним чином обмежені, результатом є принцип, за яким наші дії можуть бути оцінені як морально правильні чи неправильні.

Хоча наші політичні дії оцінюються за нормативним принципом, крім критерію обговорення, за яким оцінюється правильність принципу, не існує жодного критерію. Воно є авторитетним у силу того, що є результатом певного виду обговорення або певної форми аргументації. Отже, завдання конструктивізму полягає в тому, щоб пояснити доцільність процесу, не апелюючи до будь-якого судження, яке повинно виходити з цього процесу; адже якби процес мислення спирався на таке судження для оцінки його доцільності, він би припускав саме те, що він претендує на побудову. Стверджувалося, що конструктивізм не відповідає цьому виклику на логічних підставах . [4]

Але інші намагалися йому відповісти і, в свою чергу, створили різноманітні інтерпретації. Це ускладнює визначення та узагальнення підходу. Природно, що багато філософських дискусій оточує доцільність дискусійного

процесу, особливо, коли це стосується метаетичних тем виправдання та об'єктивності. У будь-якому разі, незважаючи на велику літературу на цю тему, існує два загальні формулювання політичного конструктивізму, на які впливають два історичні описи практичних причин.

Перший - це деонтологічний виклад практичного розуму, який, в першу чергу, пов'язаний з етною Канта. Другий - це телеологічний виклад практичних міркувань, який насамперед пов'язаний з теорією соціальних договорів. Кантовські та соціальні договірні традиції, хоча і пропонують різні пояснення практичного розуму, мають багато спільного, і це не буде перебільшенням, якщо забарвити конструктивізм як сучасну спробу пояснити руссо-ідею моральної свободи як дії за законом. Доповнена ідеєю Канта про те, що закон, який людина дає собі, є поза розумом.

Політичний конструктивізм намагається чітко пояснити цю ідею, виявляючи переконливу форму нормативного політичного аналізу з легко зрозумілими критеріями роздумів про політичні проблеми. Людство сподіваємось, що, як тільки воно буде оснащено такою формою аналізу, воно зможе міркувати з урахуванням цих критеріїв та досягти згоди в політичному суді. І у випадку подальшої тотальної незгоди, ми зможемо принаймні звузити наші розбіжності настільки, щоб забезпечити справедливий, гідний набір політичних відносин. [9]

Політичний конструктивізм сформулюється як загальний спосіб застосування нових методів до політичної сфери. Перш за все мають на увазі різні інтерпретації у світлі двох загальних формулювань, зазначених вище - деонтології та телеології. Хоча різні тлумачення, що обговорюються, не завжди легко вписуються в це розмежування, проте це корисний спосіб вивчення політичного конструктивізму, оскільки деонтологія та телеологія перетинають історичну лінію розломів, як найкраще думати про практичний розум та виправдання політичних принципів.

Згідно з деонтологічним підходом, практичний розум моделюється на математичному вирахуванні; мета - створити аргумент, який повинен бути, наскільки це можливо, дедуктивним.

Навпаки, телеологічний виклад практичного розуму має інструментальну форму : ціль - пояснити, як функціонують політичні принципи для досягнення певної мети. Вивчення політичного конструктивізму у світлі цих формулювань викриває ключову логічну різницю між різними інтерпретаціями політичного конструктивізму та створює основу для оцінки того, чи є конкретна інтерпретація вигіднішою за інші.

Основна ідея політичного конструктивізму полягає в тому, що відповідний набір політичних принципів будується з належним чином сформованих обговорень. Ці обговорення об'єднують основні елементи - такі, як ставлення, концепції, ідеали, переконання, цінності та заповіді, а також їх застосування до певних проблем або контекстів, в яких укорінюються наші нормативні обговорення, у сукупність причин, з яких формулюються принципи. Це абстрактна ідея, яку потрібно наповнити певним змістом, якщо вона хоче бути повністю зрозумілою. Найвідомішою та найважливішою її формулюванням є теорія справедливості Джона Роулза, яку він називає справедливістю як справедливістю. Справедливість як справедливість починається з простої ідеї: найбільш підходящою концепцією справедливості є та, яку люди обрали б у справедливій ситуації . [13]

Чесна ситуація - це гіпотетична процедура вибору, яка називається вихідною позицією. Він організовує різні концепції, розглянуті судження та заповіді в процедуру, яка обрамляє обговорення. Будь-яка людина, яка проводить обговорення в рамках цієї процедури, буде міркувати відповідно до цих елементів раціональності та обґрунтованості. Іншими словами, ці будівельні блоки забезпечують сировину, з якої будуються принципи справедливості.

Що це за вихідні пункти? Вони включають загальноприйняті приписи раціональності, такі як: якщо хтось бажає певної мети, раціонально слідувати засобам досягнення цієї мети; якщо кінець може бути реалізований більш ніж одним способом, раціонально вибрати менш обтяжливий шлях; якщо угоди між сторонами є взаємовигідними, і кожна сторона може отримати повне запевнення в тому, що інша сторона дотримуватиметься умов угоди, раціонально укласти угоду; якщо часи невизначені, раціонально класифікувати альтернативи за найгіршим можливим результатом, а потім вибрати альтернативу з найменш гіршим результатом.

Ці приписи раціональності керуються своїм застосуванням до певного набору цілей, що називаються первинними товарами. На додаток до цих заповідей раціональності та пов'язаних з ними цілей, вихідна позиція намагається змодельовати заповіді розумності. Розумні люди готові пропонувати принципи як справедливі умови соціальної співпраці та охоче дотримуватися їх, навіть ціною власних інтересів у конкретних ситуаціях, за умови, що інші приймають ці умови. Роулз моделює розумність у вихідній позиції, включаючи в неї завісу незнання, яка заважає сторонам знати їх конкретні обставини: умова публічності, яка забезпечує сторонам розуміння публічного характеру угоди; симетричне позиціонування ситуації сторін щодо один одного; формальні обмеження загальності та універсальності; і перелік традиційних принципів, з яких обирають сторони. [13]

Заповіді раціональності та розумності змодельовані як процедура обдумування, яку кожен може вступити в будь-який час. У «Теорії справедливості» Роулз стверджує, що кожен, хто радиться з початкової позиції, дійде до того самого висновку - він обере ті самі два принципи справедливості. В результаті вихідна позиція реалізує загальну мету конструктивізму, об'єднуючи абстрактні приписи раціональності з концепцією особистості та суспільства в сукупності причин, що підтримують певний набір принципів. [13]

Дійсно, процесуальний аргумент Роулза настільки добре відомий і настільки добре розвинений, що конструктивізм часто сприймається як синонім ідеї, що все, що є результатом гіпотетичного мислительного експерименту, такого як вихідна позиція, становить правильний набір принципів. Наприклад, деякі описують конструктивіста як гіпотетичного процесуаліста. «Він схвалює деяку гіпотетичну процедуру як визначення того, які принципи складають діючі норми моралі».

Подібним чином Брайан Баррі визначає конструктивізм як "теорію, згідно з якою те, що виходить із певного типу ситуації, вважається справедливим". Шерон Стріт каже, що гасло наклейки на бампер конструктивізму - це "ніяка нормативна істина, незалежна від практичної точки зору". Роботи Т. М. Скенлона поглиблюють характеристику конструктивізму як форми процесуалізму, і критики ще більше закріпили це тлумачення, фіксуючи різні слабкості процесуальних аргументів. Сукупний ефект полягає в тому, що процедурність стала стандартною інтерпретацією політичного конструктивізму. [19]

Процедуралізм набув багатьох форм з часу публікації "Теорії справедливості". Наприклад, пізніші роботи Роулза використовують складні уявлення про людей та суспільство, щоб надати вихідній позиції більш суттєву форму. Оскільки ці концепції ґрунтуються на спільних суспільних цінностях демократичного суспільства, вихідні точки побудови є більш суттєвими, ніж ті, що визначені теорією справедливості.

Дійсно, багато дискусій та критики процесуальної формулювання політичного конструктивізму зосереджуються на тому, чи мають бути вихідні точки більш універсальними та об'єктивними, як у "Теорії справедливості", або більш локальними та сутнісними, як у "Політичному лібералізмі". Процесуальне тлумачення політичного конструктивізму на сьогоднішній день є найпоширенішим, але не єдиним. [13]

Другий, менш розвинений виклад вже присутній у “Кантовому конструктивізмі”, де Роулз проводить зв’язок між вихідною позицією та практичним завданням політичних аргументів. Роулз починає свою статтю способом, що відповідає процесуальному формулюванню, зазначаючи, що «Те, що відрізняє кантову форму конструктивізму, це, по суті, те, що вона визначає конкретну концепцію людини як елемента в розумній процедурі побудови, результат якої визначає зміст перших принципів справедливості ». Однак він швидко додає, що кантівська концепція справедливості покликана усунути глухий кут у нашій недавній політичній історії, а саме: "очевидний конфлікт між свободою та рівністю в демократичному суспільстві". [13]

Цей глухий кут і спроба його зламати впливає на логічну структуру аргументу, оскільки принципи тепер виправдані не тим, що є результатом процедури вибору, а тим, що вони проривають глухий кут. Конструктивізм стає «політичним» не тому, що він привласнює політичні цінності, а тому, що бере участь у практичному підприємстві з вирішення політичних проблем. Крістін Корсгаард висловлює цю ідею, коли пише: «Роулз, як і Гоббс до нього, вважає, що справедливість є рішенням проблеми». У цьому формулюванні справедливість як справедливість виправдана, якщо вона вирішує конфлікт між свободою та рівністю в демократичному суспільстві. Якщо це не вирішує проблему, це не виправдано.

Цей другий виклад конструктивізму можна назвати практичним формулюванням конструктивізму. Разом із процедурним викладом політичний конструктивізм відображає дві великі традиції моральної та політичної думки - епоху Канта та теорію соціальних договорів. Як і процедурне формулювання конструктивізму, Кант застосував категоричний імператив, щоб визначити, чи універсалізуються суб'єктивні сентенції і, отже, об'єктивно справедливі. Кантівський категоричний імператив визначає моральну точку зору, яку можна описати як "належним чином об'єднати всі вимоги нашого (людського)

практичного розуму, як чистого, так і емпіричного, в одну єдину схему практичних міркувань". [13]

Ця схема керує обговореннями з метою побудови правильних моральних суджень. На відміну від цього, традиція суспільного договору визначає природний стан як структурну проблему, яка потребує виправлення. Саме природа проблеми визначає обговорення змісту договору. Після встановлення та узгодження договору він покладає на договірні сторони нові зобов'язання, формуючи тим самим моральний порядок, якого раніше не було. Розвиток конструктивізму за останні три десятиліття відображає ці дві традиції. Іноді конкретний варіант конструктивізму підкреслює одну традицію над іншою, іноді торгується на обох.

У будь-якому випадку, критичний поділ між варіантами стосується того, чи сформульований набір принципів. Виправдані стосовно блага принципи згодом можуть зрозуміти. Перший – деонтологічний, останній – телеологічний. Процедурні формулювання, як правило, є деонтичними, оскільки вони створені на основі математичних доказів, що переходять від загальноприйнятих аксіом до більш суттєвих політичних теорем. Практичні формулювання, як правило, мають телеологічний характер, оскільки практичний аналіз керується тим добром, яке було б реалізоване у разі вирішення цієї проблеми. Процедурні та практичні формулювання конструктивізму служать двома вихідними точками для розуміння того, як політичний конструктивізм застосовувався та може розвиватися далі. [9]

Чи стане одна форма більш успішною, залежить від того, чи можна більше зрозуміти ідею, що найкраща політична дія – це дія, що відповідає нормативному закону, який ми даємо собі з причин, якими ми всі можемо поділитися. Тільки цей варіант буде "конструктивним" у тому сенсі, що він "здатний" врегулювати морально заряджені політичні суперечки. Або, за відсутності амбіційної мети фактичного врегулювання суперечок з причин, якими ми всі можемо поділитися, успішний варіант повинен, принаймні, зафіксувати момент, коли виникають

політичні розбіжності, висвітлюючи у світлі причини, чому люди приходять до політичних суджень, які лише різні, але насправді несумірні. [25]

У своїй книзі «Реконструкція та критика теорії справедливості» Роберт Пол Вольф припускає, що проблема, з якої починається Роулз, - це не глухий кут у нашій недавній політичній історії щодо конфлікту між свободою та рівністю, а скоріше «тупиковий шлях в англо-американській етичній теорії приблизно на початку 50-х років ». [10]

Цей останній глухий кут стосується дискусії між утилітаризмом та інтуїтивізмом протягом першої половини XX століття. Вольф інтерпретує Роулза як спробу просунути нормативну політичну теорію поза цей глухий кут, спираючись на сильні сторони кожної позиції, не піддаючись їх фатальним вадам. Сила утилітаризму полягає в прямолінійному утвердженні людського щастя як метрики, за допомогою якої вимірюється моральне право. Він пропонує чіткий, правдоподібний і конструктивний критерій для врегулювання моральних суперечок з причин, які всі можуть зрозуміти.

Однак його фатальною вадою є те, що сама метрика - загальне людське щастя - може також служити причиною для порушення індивідуальної автономії та свободи людей. Інтуїціонізм уникає цієї фатальної вади, рішуче стверджуючи непорушність людської автономії та свободи, захищаючи тим самим людей від тих, хто може пожертвувати правами людини задля досягнення більшого блага. Однак його фатальною вадою є те, що вона не дає жодних підстав ставитись до автономії та свободи як до недоторканих, і, отже, не може пояснити, чому ці риси людської гідності ставлять моральні обмеження до дій, які в іншому випадку можуть дати якийсь цінний кінець.

Вольф інтерпретує Роулза як намічення виходу з цього глухого кута шляхом розробки практичного розуму, який обґрунтовує метрику моральної оцінки з причин, які всі можуть зрозуміти. Бо “без раціональних підстав вибирати одну систему цілей , а не іншу ... ми були б змушені відступити до

суб'єктивності розсудливості, як це робить утилітаризм, незважаючи на те, що в кінцевому підсумку це робить все навпаки; інакше нам, у відчаї, просто довелося б викласти основні об'єктивні моральні принципи без навіювання раціональних аргументів, як це робить інтуїціонізм ». [13]

Тупик, який описує Вольф, справді є глухим кутом конструктивізму, який намагається зламати. У кожному з варіантів, описаних вище, метою є забезпечення методу аналізу, за допомогою якого набір принципів може бути обґрунтованим. Це досягається захистом - або створенням правдоподібного - використання певних фундаментальних елементів у побудові улюбленого набору принципів. Більше того, аналіз повинен бути таким же чітким і таким самим простим, як і утилітарний.

Дійсно, саме в ясності аналізу зрештою покладається найбільший вплив конструктивізму, оскільки чіткість аналізу є переконливою формою політичних аргументів. Що зрештою стосується конструктивізму, це природа нормативного політичного аргументу, і кожен з вищеописаних варіантів можна трактувати як намагання знайти переконливу форму політичного аргументу, яка може виправдати нормативні політичні принципи. Коротше кажучи, він шукає методологію предметного обґрунтування .

Результатом цієї методології є різні політичні принципи, що обмежують державну політику. Або, якщо покласти ту саму точку навпаки, метод політичного аналізу будує принципи. Окрім цих конструкцій, немає ні моральних фактів, ні справжніх політичних суджень, ні способів оцінки моральної доцільності політичних дій. Лише тоді, коли обговорення належним чином обмежуються певною методологією, отриманий продукт є принципом, згідно з яким наша політика може бути оцінена як правильна чи неправильна.

Якщо методологія чи форма політичних аргументів є переконливою, тоді основа для вирішення фундаментальних політичних питань може бути встановлена з причин, які всі можуть зрозуміти. Незважаючи на те, що така

основа не може гарантувати домовленості, вона повинна принаймні звузити наші політичні дискусії, цементуючи момент виникнення розбіжностей, висвітлюючи причини, через які люди приходять до політичних суджень, які не тільки відрізняються, але іноді несумірні.

Отже, священна Грааль політичного конструктивізму - це не сукупність принципів, з якими всі ми можемо погодитись, а скоріше метод нормативного політичного аналізу, настільки переконливий, що жодна чітко визначена людина не може правдоподібно заперечувати, не виявляючись повністю глухим до тих видів занепокоєння, які властиві до політичного життя. Такий метод дозволить суспільству конструктивно вирішувати свої політичні проблеми, систематично спираючись на попередні успіхи в постійній боротьбі за те, щоб зробити суспільне надбання якомога більш можливим.

2.2. Європейський досвід в контексті конструктивістських підходів

Конструктивістські підходи наростали з 1990-х років у теоретичних викладах різних сфер європейської інтеграції. У сфері державної політики ці підходи фокусуються на соціальній побудові політичних проблем або систем відліку, на яких базується формування політики. Головне питання полягає в тому, як ідейні фактори (світоглядні уявлення, ідеї, колективні розуміння, норми, цінності, когнітивні схеми тощо) домінують у політичній діяльності. [14]

Однак широке використання терміну "конструктивістський поворот" або "ідейний поворот" у державній політиці створює враження, що існує цілісна концептуальна база, що не є вірним. Конструктивістські вислови набули різних форм, і їх можна зрозуміти з різних позицій позитивістів-конструктивістів, які досліджують дискурсивні практики, які в першу чергу роблять можливими певні норми в Європейському Союзі, до «звичайних» конструктивістів, метою яких є аналіз того, як ідейні фактори впливають на результати політики.

Загалом можна виділити чотири конструктивістські перспективи державної політики, які можна знайти в дослідженнях ЄС: соціологічно інституціональна; дискурсивно інституціональна; підходи, засновані на соціалізації та навчанні; і нарешті конструктор-орієнтований на актора. Метою є дослідити, наскільки ці перспективи допомагають нам краще зрозуміти двозначність та складність процесів формування політики в ЄС. Обговорення їх у свою чергу має вирішальне значення для того, щоб надати реальний вимір різноманітності, що існує, а також підкреслити прогрес конструктивістського мислення в цих сферах. [26]

Хоча кожен соціологічний та дискурсивний інституціоналізм не обов'язково розвивався в прямій конкуренції з іншими, кожен еволюціонував таким чином, що намагався вирішити деякі обмеження інших. Хоча в політичних процесах загалом суб'єкти часто не мають чіткого та чітко сформульованого набору уподобань або, що краще, мають суперечливі переваги, які закладені в

конкретних цінностях та світоглядах, ця ситуація ще більш гостра у європейських країнах.

Результатом є нерівномірна інтеграція в ЄС з питань, що базуються на різних світоглядах та великій кількості різноманітних правил. Конструктивістські перспективи державної політики можуть пояснити саме вплив цих світоглядів на процеси формування політики. Ідея стратегічної поведінки суб'єктів дійшла до конструктивістських підходів, зосереджених на державній політиці. Ідеї та норми не лише становлять середовище, в якому перебувають суб'єкти (конститутивна логіка), але також є інструментами, які свідомо використовуються цими самими суб'єктами для досягнення своїх цілей (причинно-наслідкова логіка). Це дозволяє нам не затьмарювати той факт, що влада нерівномірно розподіляється між акторами. Лише підходи, які успішно поєднують логіку, як конститутивну, так і причинну, забезпечують необхідні інструменти для розуміння політичних процесів у Європейському Союзі. [14]

На найзагальнішому рівні конструктивізм відноситься до припущення, що соціальні норми та рамки, на яких базується реальність, будуються та переосмислюються шляхом постійної взаємодії. Інтереси акторів не можна розуміти як виведені із суто матеріальної структури, як стверджують підходи раціонального вибору. Раціональний вибір екзогенно отримує переваги шляхом вказівки властивостей (позиції, ресурсів тощо) у акторів та того, як різні значення властивостей передбачають різні переваги. Навпаки, конструктивісти припускають, що соціальний, політичний та економічний контекст структурує ці інтереси; актори та структури співставлені - одне з найбільш центральних понять у конструктивістських дослідженнях. Іншими словами, те, як ми думаємо про світ, робить світ таким, яким ми його сприймаємо. [15]

Таким чином, конструктивісти по-різному розуміють, як змінюються інтереси. Для матеріалістів інтереси акторів змінюються, коли зміни в їхньому середовищі змінюють їх ситуацію. Конструктивісти, або ідеалісти, навпаки, припускають, що інтереси змінюються, оскільки агенти змінюють їх розуміння

свого мінливого світу та перераховують свої пріоритети. Важливість цієї спільної конституції агентів та структур відображається протиставленням двох логік: логіки доцільності; і логіка консеквенціалізму. У той час як логіка консеквенціалізму трактує агентів та структури як дві окремі риси, що пояснюють політичні процеси (метою дії є максимізація власних інтересів та уподобань), логіка доцільності дозволяє концептуалізувати цю співконституцію суб'єктів та структур. [16]

Логіка доцільності така: перспектива, яка розглядає людські дії як керовані правилами відповідної або зразкової поведінки, організованих в установи. Правила дотримуються, оскільки вони розглядаються як природні, законні, очікувані та законні. Актори прагнуть виконати зобов'язання, закладені в певній ролі, ідентичність, членство в політичній спільноті чи групі, а також етос, практику та очікування своїх установ.

Отже, дія відповідно до логіки доцільності - це більше питання правильної поведінки у процесах формування політики, відповідно до критеріїв, встановлених суспільством чи групою, ніж максимізація своїх уподобань .

Логіка доречності посиляється на ідеї, або, іншими словами, на «колективне розуміння соціальних фактів» як першоджерела політичної поведінки. Ці «твердження про описи світу, причинно-наслідкові зв'язки чи нормативну легітимність певних дій» впливають на розробку політики трьома способами . По-перше, вони допомагають побудувати проблеми та проблеми, які входять до порядку денного політики; по-друге, вони формують основні припущення, що впливають на зміст пропозицій щодо реформ; нарешті, ідеї можуть діяти як дискурсивні інструменти, що формують імперативи реформ. [7]

На основі цих загальних елементів конструктивісти, які аналізують державну політику ЄС, розробили чотири концептуальні перспективи, кожна з яких концентрується на конкретних аспектах формування політики.

Соціологічний інституціоналізм.

В обох інституціоналістських підходах до конструктивістських концепцій державної політики інститути розуміються як правила, норми та стратегії. Соціологічний інституціоналізм не є конструктивістською перспективою як такою, але містить елементи, які конструктивісти широко використовували. У певному сенсі, здається, це джерело, на якому конструктивісти в державній політиці ЄС побудували три інші конструктивістські перспективи. Це більш конкретно походить від різних концептуалізацій організаційної соціології та робить особливий акцент на когнітивних вимірах інституційних дій.

Ці когнітивні виміри можна зрозуміти, зокрема, через чотири установки: логіка доцільності; логіка консеквенціалізму; ізоморфізм; та мимезис. Ці дві логіки були обговорені вище, і надзвичайно вплинули на дебати в дослідженнях державної політики загалом. Третій елемент, ізоморфізм, є результатом соціальних процесів емуляції та дифузії. Соціологічний інституціоналізм стверджує, що в процесі формування політики суб'єкти повторюють організаційні моделі, колективно санкціоновані як відповідні та законні. Можна виділити три механізми інституціональних ізоморфних змін: примус; мимезис; та нормативний тиск. [14]

Примусовий ізоморфізм означає тиск з боку інших організацій, переважно уряду, через державні субсидії, від яких залежать установи. Примусовий ізоморфізм може здійснюватися також культурними очікуваннями, що впливають із суспільства, як інституції, що відповідають очікуванням ззовні. В дослідженнях ЄС основне дослідження примусового ізоморфізму зосереджено на Європейській комісії.

Конкретним прикладом у контексті європейської інтеграції є реакція європейських інституцій на передбачуваний дефіцит легітимності їхніх політичних процесів. Ця критика, озвучена європейськими суспільствами через негативні результати референдумів, призвела до запровадження низки нових демократичних інструментів на європейському рівні. Інший емпіричний приклад цього підходу можна знайти у дослідженнях колективних інституційних

культур. Наприклад, суперечки в Європейській комісії, Європейському парламенті чи агентствах пояснювались встановленням різних колективних цінностей або когнітивних систем, які роблять можливим захист конкретних позицій. [12]

Нарешті, вважається, що мімезис, варіант ізоморфізму, виникає переважно за рахунок міграції професіоналів з однієї організації в іншу. В умовах невизначеності та обмеженої раціональності інституції мають тенденцію наслідувати один одного. Соціологічний інституціоналізм переконливо показав, що дослідження в цій галузі зацікавлені у перенесенні таких інституційних форм, як незалежні агенції чи Європейський центральний банк, з національного на європейський рівень. Таким чином, загальне розуміння встановлюється під час формування політики через процеси емуляції та дифузії, і, фактично, зменшує складність питання.

Соціалізація та навчання. Подібно до гіпотез, розроблених аспектом мімезису соціологічного інституціоналізму, але без виявлення чіткої моделі для наслідування, яку пропонують соціологічні інституціоналістські перспективи, підходи до соціалізації та навчання шукають докази соціалізації в процесі європейської інтеграції.

Соціалізація відбувається тоді, коли норми, світогляди, колективні взаєморозуміння інтерналізуються і згодом кодифікуються групою акторів. Виходячи з цього припущення, було проведено велику кількість аналізів щодо соціалізуючої ролі європейських інституцій. Якщо велика частка результатів політики є результатом обміну між суб'єктами і може бути зрозуміла як стратегічний торг, певні процеси, проаналізовані з цієї точки зору, не мають сенсу. Конститутивна динаміка соціального навчання, соціалізації, рутинізації та нормативної дифузії, кожна з яких стосується фундаментальних питань ідентичності та інтересів агента, недостатньо врахована стратегічним обміном або іншими моделями, що дотримуються суворих форм методологічного індивідуалізму.

Емпіричні дослідження в основному концентруються на конкретних професійних групах, що діють у сфері ЄС, таких як європейські державні службовці, комітет постійних представників (COREPER), члени груп інтересів або конкретні такі політичні сфери.

Дискурсивний інституціоналізм. Порівняно нова форма конструктивістського інституціоналізму, застосована до досліджень державної політики, розроблена наприкінці 1990-х. Вона узагальнена Вів'єн Шмідт під міткою дискурсивного інституціоналізму. Дискурсивний інституціоналізм досліджує зміни парадигми та еталонних наборів державної політики через ідеї, які сприймаються як центральні змінні дослідження. Хоча ідеї все ще ідентифікуються як механізми політичних змін, дискурсивний інституціоналізм намагається вирішити питання причинності: як саме ідеї впливають на державну політику? Таким чином, головне питання полягає не в тому, як дискурсивна практика робить можливими певні норми ЄС, як це вимагають постпозитивісти, а в тому, як світогляд впливає на результати політики. Відповідь на це запитання однозначна: ідеї вимагають існування транспортного засобу або перевізника. [14]

Дискурс визначається як головний інструмент змін. У цій логіці важливо зосередитись на змісті ідей та інтерактивному процесі, який приводить їх до голови та передає їх громадськості. Таким чином, дискурсивний інституціоналізм простежує процес від появи ідей, через їх поширення і, нарешті, їх легітимізацію. Наприклад, на рівні Європейського Союзу Європейська Комісія намагалася дедалі більше формувати дискурс для легітимації своєї політики та реформ, щоб компенсувати передбачуваний демократичний дефіцит, в якому ЄС звинувачується з початку 1990-х. Тоді як спроби Німеччини та Франції реформувати свою телекомунікаційну політику були внаслідок дискурсу, який безпосередньо посилався на інституційні вимоги ЄС, реформа французької імміграційної політики не посилялася на європейський тиск. [26]

Конструктивізм, орієнтований на актора. Основною проблемою при використанні одного з трьох представлених вище підходів є той факт, що відносини влади та стратегічна поведінка політичних агентів якимось чином здаються другорядними, якщо вони взагалі з'являються. З кінця 90-х років група вчених намагалася відповідати рамкам попередніх конструктивістських концептуалізацій політики ЄС, посиляючись на той факт, що стратегічні міркування залучених суб'єктів були в основному ігноровані в конструктивістських підходах.

Центральне питання, на яке спрямований актор-конструктивізм прагне знайти відповідь, - зрозуміти, як саме ідеї враховуються в результатах політики. Тут цікаво підкреслити, що орієнтовані на актора конструктивісти досить послідовно використовують термін «ідея» протягом своїх досліджень. Ідеї вважаються власне пояснювальними факторами. Але, як зазначає Марк Бліт, конструктивістські перспективи - які включають у нашому випадку, зокрема, підходи до соціалізації та навчання, а також дискурсивний інституціоналізм - занадто довго протиставляли інтереси та ідеї і вважали їх кардинально різними та не пов'язаними між собою концепціями. [14]

Ідеї розглядаються як податливі предмети - їх можна використовувати в стратегічних цілях. Суто риторичне використання цих понять недооцінює форми мобілізації та інструменталізації, яким ці рамки підлягали. У певному сенсі досить тривіально говорити, що ці стратегії побудовані соціально. Однак, кажучи це, важливо розуміти, що суб'єкти повинні створити широкі коаліції навколо спільних стратегій, щоб здійснити великі реформи. Дослідження, засновані на цій перспективі, особливо важливі у сфері європейської політичної економії.

Іноді переконання акторів керують їхніми діями, а іноді сприйняті переконання лише раціоналізують стратегії, які можуть бути обрані з інших причин. Емпірично розрізнити дві ситуації досить складно, і це можна зробити

лише шляхом встановлення причинності. Ця причинність дозволяє зробити послідовність рішень та змін парадигми помітною.

Переходячи до обговорення в межах відносин : «влада-опозиція», варто зауважити, що у класичному розумінні цивілізована опозиція – це коли не тільки партія, що перемогла, визнає законність і справедливість правил гри, а й партія переможена, хоча саме їй це дається нелегко. Зауважимо при цьому, що переможена партія виходить із того, що в суперництві зіткнулися не сили Добра і Зла, а лише земні інтереси, кожен з яких – законний, і що благополуччя однієї зі сторін не можна досягти за рахунок кривдження іншої. Зрештою, політичні перемоги й поразки не є остаточними: слід потерпіти до наступних виборів.

У тому разі, коли політична боротьба сприймається як зіткнення Добра і Зла, коли партія-переможниця прагне почати національну історію з «чистого аркуша», «переграти» її, а переможена партія чекає свого часу, щоб повернути рух історії у зворотному напрямі, така протидія, така опозиція не можуть вважатися конструктивними. Характерна деталь: подібну ситуацію відбито в самій назві герценівського журналу «Колокол», який прибічники радикальних політичних сил розшифровували як «Кол о Кол». Б. Рубл зазначає: «Громадяни режимів, що демократизуються, мають почати думати інакше про природу політичної гри, переходити від жорсткої політики «хто кого» до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення в політику». [26]

Отже, конструктивна опозиція має бути альтернативною, а не антагоністичною політиці, стратегії й тактиці панівної владної еліти. Наявність сильної опозиції в державі є свідченням політичного здоров'я системи, створює умови для плюралізму ідей, здорової конкуренції, забезпечує контроль за діями чиновників.

Якщо відштовхуватися від традиційних уявлень про владу, то за «силової і атрибутивно-субстанціональної концепції інститут опозиції можливий, але

сумнівний з погляду легальності, тому що в першому випадку перемагає найсильніший і править, нав'язуючи свою волю всім, не припускаючи ніякої «альтернативної влади», якою хотілося б бути опозиції». У другому випадку за погоджувальної концепції влада та опозиція убудовані у систему владних відносин унаслідок узгоджувальних процедур, переговорів і легалізації двосторонньої політичної комунікації. При цьому опозиція розділяє базові цінності суспільства й несе разом із владою відповідальність за все, що відбувається, з погляду сумлінного виконання власних функцій – якісної політичної критики урядового курсу й надання суспільству власних проєктів і альтернатив. Така опозиція є конструктивною. З погляду комунікативного підходу, політичну опозицію розглядають як «альтернативну владу зі своїм набором значеннєвих політичних кодів, обраних у цей момент меншостями в суспільстві, чий інтереси представлені або не представлені в парламенті». [16]

Спробуємо розглянути кілька прикладів : Федеративна Республіка Німеччини у європейському та світовому ландшафті посідає одне із провідних місць не лише внаслідок своїх економічних, соціальних чи геополітичних вимірів, але і в контексті формування та подальшого розвитку демократичних засад поступу держави і суспільства. Звичайно, що сучасний стан рівня розвитку ФРН як соціальної правової держави стався не відразу, цьому передували нелегкі повоєнні роки і десятиліття. Однак принципові засади демократії: права і свободи людини і громадянина, верховенство права і рівність усіх і кожного перед законом, політичний плюралізм і парламентаризм, свобода слова і віросповідань, а також федералізм і відповідальність держави перед суспільством, закладені у Основний закон, стали наріжними складовими сходження цієї країни.

ФРН опозиція не регулюється окремими законами і інституційно неоформлена, – так звана позапарламентська опозиція. Цей підхід зумовлюється наступними суттєвими факторами. Діяльність інституційно неоформленої опозиції, а саме: окремих громадян, громадських організацій, політичних партій,

які не мають представництва в парламенті федерації, ландтагах, регламентується відповідним законодавством. В його числі конституційні положення прямої дії, закони про об'єднання громадян, свободу зібрань, свободу вираження політичних поглядів і переконань, про доступ до інформації тощо. Тобто, працює раціональний підхід і відсутнє дублювання відповідних прав та механізмів їхньої реалізації в окремому нормативно-правовому акті. [30]

Виняток із цих загальних підходів становлять конституції Вільного та Ганзейського міста Гамбург і землі Шлезвіг-Гольштейн. Так, у першому випадку стаття 23-тя стверджує: «Опозиція є важливим елементом парламентської демократії. Її постійним завданням є критика урядової програми в принципі та в деталях»). Конституція землі Шлезвіг-Гольштейн визначає у ст. 12: «Парламентська опозиція є важливою складовою частиною парламентської демократії. Завданням опозиції є контроль і критика програм і рішень уряду. Вона протистоїть, як альтернатива, депутатам і фракціям, на які спирається уряд. Тож вона має право на політичну рівність шансів. Голова найчисельнішої неурядової фракції є лідером опозиції»). [30]

У ФРН більшість, яка формує та втілює в життя урядовий політичний курс, традиційно звертає увагу на необхідність дотримання прав меншості, оскільки одним з головних принципів функціонування опозиції є сприйняття її як природного і конструктивного явища. Це зумовлює вибір співпраці як форми взаємодії між парламентськими більшістю та меншістю, а повагу до прав опозиції – основною передумовою співпраці.

Аналіз німецького законодавства дає підстави зробити висновок, що права парламентської меншості або меншості у представницьких земельних органах у правотворчому процесі та контрольній діяльності таких органів, за окремими винятками, прямо не визначається. Злагожденість та стабільність функціонування ланок «більшість – меншість» не породжують невідкладної необхідності визначати окремо статус цього інституту за допомогою відповідного закону.

Політичні партії, ідейно-політичний плюралізм у Німеччині стояли біля витоків та становлять невід'ємну частину і засадничий принцип сучасної демократії, політичної взаємодії влади із конструктивними опозиційними силами. Становлення і зміцнення партій, зокрема тих, що сповідують центристську ідеологію, є, з одного боку, атрибутом формування демократії і парламентаризму, а з іншого – це постає віддзеркаленням їх успішного сходження в суспільстві як народних партій. Ці партії становлять основу політичної системи та політичних ціннісних орієнтирів німецького суспільства.

Французький досвід свідчить, що одним із засобів опозиції є застосування права на процедуру вираження недовіри уряду шляхом голосування резолюції догани уряду. Це досить цікава технологія, зважаючи на те, що фактично ці вотуми недовіри уряду майже ніколи не досягали мети. Майже з 40 таких резолюцій, ініційованих у П'ятій Республіці, лише одна виявилася позитивною. Але головним в цій технології є те, що така норма забезпечує політичній меншості реальну можливість, як мінімум, звернути увагу громадськості та викласти свою точку зору на певні аспекти урядової політики.

Змішана форма правління у Франції, яку ще називають французькою напівпрезидентською моделлю, на відміну від класичних змішаних республік, не передбачає чіткого розмежування статусу більшості та опозиції. Існує право ініціювання та ухвалення вотуму недовіри уряду представниками опозиції.

Аналіз літератури діяльності опозиції та влади у Франції доводить розходження позицій авторів публікацій про можливості опозиції у парламенті Франції. Більшість дослідників констатують позитивність моделі взаємовідносин опозиції та влади у Франції. Але є й такі, хто висловлює іншу думку: «Парламентська більшість у Франції ще слабша, ніж у Великій Британії. Французька опозиція не має не тільки жодної змоги брати участь у виробленні державної політики, а й спеціального статусу та жодних компенсаційних повноважень, таких як у Великій Британії (наприклад, встановлювати порядок денний упродовж визначеної кількості парламентських днів). Можливості для

опозиційної діяльності у Франції вкрай обмежені. Зокрема, через це тут часто вдаються до непарламентських форм протесту й опозиційної діяльності: страйків, мітингів, демонстрацій та ін.». [24]

І влада Франції, і опозиція широко використовують різноманітні акції, кампанії та заяви для підтримання свого іміджу та залучення на свій бік більшості електорату, що не є прикладом конструктивного підходу у сучасних умовах парламентської діяльності.

Висновки до розділу

Конструктивістські підходи в державній політиці особливо добре підходять для пояснення складності політичного процесу. Хоча перше покоління конструктивістських підходів (соціологічний та дискурсивний інституціоналізм, а також соціалізація та навчання) у державній політиці ЄС допомогли, зокрема, зрозуміти проблематику складності європейської політики, орієнтований на актора конструктивізм дозволив ввести інструменти для концептуалізації інституційної складності.

Припущення, що агенти ЄС можуть використовувати стратегічно ідеї, є надзвичайно корисним інструментом подолання штучної роздвоєності між логікою доцільності та логікою консеквенціалізму.

Це стає особливо зрозумілим, коли ми думаємо про спроби урядів Німеччини та Франції створити економічний уряд в Європейському Союзі як відповідь на економічну та фінансову кризи з 2009 року. Їх позиції закладені в їхній національній історії та під впливом преференції на глобалізованому ринку.

Постійне наполягання конструктивістських думок загалом на множинності позицій суб'єктів, що визначаються їхньою інституційною, когнітивною чи культурною убудованістю, тим фактом, що результати політики не засновані виключно на економічних раціональних розрахунках.

Вирішальну роль відіграє контекстуалізація процесів, тобто той факт, що вони вбудовані в певний соціальний, політичний чи економічний контекст, заснований на значній кількості змінних, які не можуть бути зведені до простої лінійності між інтересами та результатами.

Дослідження, засновані на орієнтуванні на актора або стратегічному конструктивізмі, на даний момент видаються найбільш перспективними, оскільки дозволяють враховувати як стратегічне мислення, так і когнітивну контекстуалізацію.

Розділ третій

ВЛАДА ТА ОПОЗИЦІЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ: КОНСТРУКТИВІЗМ, КОНКУРЕНЦІЯ АБО СИТУАТИВНЕ СПІВІСНУВАННЯ

3.1. Статус, роль та становлення опозиції в українській політиці

На думку українських вчених (Г.Зеленько, Ф.Рудич) в історії розвитку парламентської опозиції в Україні можна виокремити чотири етапи.

Перший етап (1990–2006 рр.). Розподіл на парламентську більшість і опозицію існував із часу обрання Верховної Ради України в 1990 році. Діяльність парламентської опозиції тоді здійснювалася на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. Після президентської кампанії 2004 року був досить чіткий поділ політичних сил на «помаранчеві», ті, що підтримували кандидатуру В. Ющенка на президентських виборах, та опозиційні до новообраного Президента, що підтримували В. Януковича як кандидата у Президенти: Партія регіонів, СДПУ(о), «Трудова Україна» тощо. Після відставки 2005 року Ю.Тимошенко з посади Прем'єр-міністра у владному таборі з'явилася «внутрішня» опозиція БЮТ до Президента. [23]

Другий етап (2006–2007 рр.). Із початком політичної реформи в Конституції України було закріплено інститут парламентської більшості. На цьому етапі діяльність парламентської опозиції здійснювалася в рамках попередніх політичних домовленостей. У парламентських виборах 2006 року опозиційні «до влади в цілому» політичні партії набрали стільки ж голосів, скільки БЮТ і «Наша Україна». Була створена «Антикризова коаліція» у складі фракцій Партії регіонів, СПУ та КПУ. Лідер найбільш опозиційної сили – Партії регіонів В. Янукович став Прем'єр-міністром України.

Третій етап (2007–2010 рр.). Уперше відбулося закріплення окремих прав парламентської опозиції у виборчому законодавстві. У Регламенті Верховної Ради України формалізувалися статус та основні права парламентської опозиції. Конфліктний характер відносин між Президентом з одного боку та Кабінетом Міністрів і парламентською опозицією – з другого став причиною гострої політичної кризи, дострокового припинення повноважень Верховної Ради та позачергових парламентських виборів 2007 року, на яких провідні політичні сили опинилися в ролі і провладних, і опозиційних. Блоки НУ—НС і БЮТ виступали на виборах як «пропрезидентські» й водночас опозиційні сили до очолюваного на той час В. Януковичем уряду.

Партія регіонів – як «проурядова», але опозиційна до Президента України. Ситуація стала більш визначеною після створення коаліції демократичних сил у складі БЮТ і НУ—НС та коаліційного уряду на чолі з Ю. Тимо-шенко. Партія регіонів і КПУ опинилися в опозиції і до Президента, і до уряду. [33]

Четвертий етап (з 2010 року й до 2014). Відкрите протистояння в середовищі провідних партій зрештою привело до перемоги В. Януковича на президентських виборах 2010 року. Рішенням Конституційного Суду України відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція».

Політична влада і опозиція на сучасному етапі. Діяльність сучасної парламентської опозиції мала б здійснюватися відповідно до політичної практики першого етапу, тобто на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. [22]

Проте поразка колишніх опозиційних сил на президентських 2010 року та парламентських 2012 року виборах свідчить про відсутність реального балансу новій владі у вигляді потужної дієздатної опозиції. Істотно впливають на характер діяльності опозиційних сил відсутність усталених зв'язків із соціальними групами, слабкість програмно-ідеологічних засад політичних

партій, особистісний чинник. 15 червня 2010 року відбувся з'їзд об'єднаної опозиції, на якому партія «Батьківщина» об'єдналася з партією «Фронт змін» і низкою інших партій. З'їзд висунув як єдиного кандидата на президентських виборах Юлію Тимошенко, головою політичної ради об'єднаної партії обрали Арсенія Яценюка.

В опозиційній коаліції після провалу кампанії «Вставай, Україно!» та об'єднавчого з'їзду «Батьківщини» й «Фронту змін» загострилася конкуренція лідерів. Основним у діяльності парламентської опозиції є негативне ставлення до політики Президента, уряду України: несприйняття змісту та способів реалізації владної політики в економічній, соціальній та гуманітарній сферах.

Так, «Батьківщина» критикує «злочинну» владу, «УДАР» виступає захисником підприємницького середовища, «Свобода» поряд із традиційною націоналістичною риторикою говорить про соціальні й антиолігархічні заходи. Проте головне завдання політичних опонентів полягає в тому, щоб таки знайти спільний знаменник виходу з кризи й протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам, здатним «проковтнути» державу. Та поки що ніхто не демонструє політичної волі до такого пошуку. [23]

Заради збереження влади правляча політична сила може вдатися до подальшого обмеження діяльності опозиції. Водночас у неї залишаються можливості для початку діалогу та налагодження цивілізованих відносин із опозицією. За ініціативою Президента 19 червня відбулася зустріч із лідерами парламентських фракцій, на якій обговорено низку принципових питань. На зустрічі з Президентом опозиційні фракції представляв Арсеній Яценюк із загальними вимогами трьох лідерів опозиції.

Три опозиційні парламентські фракції визначили широке коло проблем: від економічних труднощів і корупції до виборів у спірних округах, долі вітчизняної ГТС і звільнення Юлії Тимошенко. Політологи оцінюють підсумки зустрічі як декларацію про наміри спільних дій влади і опозиції. До речі,

своєрідним іспитом на можливість проведення спільної об'єднавчої політики стала реакція і провладних, і опозиційних сил на оголошену і неоголошену торгову війну проти нашої держави.

Сучасний етап (з 2019) У сучасній Україні політичні партії рідко переживають більше одного виборчого циклу. Супервиборчий 2019 рік знову змінив структуру партійної діяльності в Україні. Через рік громадяни вже відчують інтерес до нових партій, оскільки люди почали втрачати довіру до нинішніх. Президентські вибори у 2019 році порушили існуючий раніше консенсус серед тодішніх політичних еліт.

Парламентсько-президентська конституційна система України забезпечує вирішальний вплив на президента, лише якщо він (або вона) має більшість у Верховній Раді. Коли Володимир Зеленський переміг на виборах і пройшов процедуру інавгурації, йому все ще потрібна була більшість у парламенті, щоб фактично володіти будь-якою владою. Тож його команда розпочала підготовку до дострокових парламентських виборів і оперативно створила партію, названу на честь телевізійного ситкому, який започаткував політичну кар'єру Зеленського «Слуга народу». [8]

Членів нової партії набирали майже так, ніби це було змагання. Заступницькі мандати передавались людям, далеким від політики — та будь-якого розуміння державного управління. Однак серед нових облич були й компетентні, досвідчені люди. Наприклад, голова партії Дмитро Разумков, диплом юриста та економіка, був політично активним до того, як заснувати власну політичну консалтингову компанію. Ставши спікером Ради, його на посаді голови партії змінив відомий політичний агітатор Олександр Корнієнко.

І все-таки справжнім лідером партії є президент Зеленський. Наразі йому вдалося пробитися до всіх парламентських рішень, навіть тих, що викликали внутрішньопартійні дискусії. На сьогодні фракція "Слуга народу" має 254, місця у Раді, що дає їй офіційну можливість приймати будь-які законопроекти.

Лише для внесення змін до Конституції фракції потрібно створити коаліцію з опозиційними партіями. Таким чином, формально Рада має так звану "моно-більшість". Однак, коли за останні одинадцять місяців Realpolitik підняв голову, стало ясно, що моно-більшості не існує. З осені минулого року внутрішнє інакомислення зросло, і фракція президента у парламенті часто потребує сприяння президента, щоб схвалити законопроекти, як того бажає керівництво.

Структура голосування в парламенті показує, що моно-більшість роздробилася на неформальні групи, на які вплинули конкуруючі політики або олігархи. І з минулої зими ці групи сварилися між собою, що ставить під загрозу єдність партії та фракції. З весни президентська фракція постійно потребувала підтримки інших фракцій. Опозиційні сили в Раді, обраній в 2019 році, поважають більше, ніж опозицію в Раді 2014 року.

Наприклад, велика кількість опозиційних фракцій представлені в керівництві парламентських комітетів. Однак більшість голосів у цих комітетах належить моно-більшості. А правила розпорядження Ради нещодавно були змінені, щоб "прискорити" голосування, що обмежує можливості опозиції уповільнити розгляд найбільш суперечливих актів перед парламентом.

Друга за чисельністю фракція в Раді та найбільша опозиційна фракція - "Опозиційна платформа - За життя", яка вижила, осколок Партії регіонів, має сорок чотири місця. Юрій Бойко, близький співробітник экс-президента Віктора Януковича, є номінальним головою партії. Однак справжнє керівництво фракцією ділиться з Віктором Медведчуком (офіційно співголова Рабинович). Медведчук, який був главою адміністрації президента за часів Леоніда Кучми, сьогодні є власником зростаючих медіахолдингів і публічним другом президента Росії Володимира Путіна. [8]

Незважаючи на негативний погляд на російську агресію на Сході України та анексію Криму, значна кількість українських виборців підтримує ОПЗЖ. Наступною за чисельністю опозиційною силою є партія "Європейська

солідарність", яка залишилася частиною "Блоку Порошенка" та "Народного фронту" Яценюка. Сьогодні ця фракція організована навколо экс-президента Порошенка і складається з двадцяти семи народних депутатів. Незважаючи на скромну кількість мандатів, громадська сила цієї групи є досить великою внаслідок медіахолдингу Порошенка, його зв'язків з деякими бюрократичними та інтелектуальними групами, а також його зв'язків з деякими угрупованнями радикальних активістів.

Перебуваючи при владі, президент Порошенко призначив багатьох генералів, суддів та інших чиновників, які залишаються на своїх посадах і підтримують свого колишнього начальника.

Партія «Батьківщина», очолювана Юлією Тимошенко, має лише двадцять чотири мандати, але завдяки діяльності Тимошенко вона має дещо більший вплив поза парламентом.

Нарешті, партія «Голос», де налічується дев'ятнадцять народних депутатів, знаходиться на межі зникнення. Її лідер Святослав Вакарчук оголосив про вихід з парламенту. Рік тому Вакарчук, який прийняв таке саме рішення у 2007 році, розглядався як головний конкурент Зеленському та спадкоємець Порошенка. Однак публічні скандали та перехід його виборців до Порошенка табір витіснив співака з політики. Опозиційні групи часто голосують з більшістю за законопроекти, особливо коли президент не має достатньої кількості голосів через власну фракцію. [8]

Наприклад, коли розглядався законопроект про скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель, «Європейська солідарність» додала свої голоси і законопроект був прийнятий. Однак у засобах масової інформації більшість та опозиційні групи вживають жорстку риторику один проти одного.

Попит на нові партії: українські виборці все ще підтримують Володимира Зеленського. Згідно з недавнім опитуванням, президента сьогодні переобрали б

37,6% виборців. Його основні конкуренти - Петро Порошенко (16,2%), Юрій Бойко (13,2%) та Юлія Тимошенко (8,7%) - значно відстають у виборі.

Партії демонструють подібний розподіл підтримки: Слугу народу підтримують 28 відсотків виборців, ОПЗЖ - 17,7 відсотка, Європейська солідарність Порошенка - 16,2 відсотка, Батьківщина Тимошенко - 8 відсотків. [8]

Однак Зеленський побачив, що лише з квітня по червень його підтримка зменшилася більш ніж на п'ять процентних пунктів, а його партія втратила більше 4 відсотків. Ще одним результатом цього та попередніх опитувань є те, що понад 20 відсотків активних виборців не підтримують жодної політичної партії.

Вони не бачать людей, які представляють їхні інтереси, серед поточного керівництва чи в партійній структурі. Крім того, сучасні партії продовжують демонструвати відсутність ідеології, програм, внутрішнього діалогу між членами або регіональних глав. Це зростання кількості виборців без бажаної партії ніщо інше як ознака попиту на "партійному ринку". Для ефективних змін в Україні необхідно мати сильні партії, які постійно залучають до влади активних громадян та компетентних представників, здатних вирішувати національні проблеми та вести Україну до кращого майбутнього.

Зараз, коли партії віддаляються від центру ідеологічного спектру, головним чином, до різних наборів консервативних цінностей, країні потрібна одна або кілька центристських партій, здатних вести діалог зі своїми членами та виборцями та возз'єднати роздроблену українську націю.

3.2. Співпраця з владою як ситуативне співіснування

Серед основних засобів та технологій взаємодії влади з опозицією є: часткове блокування, створення коаліцій з певними групами в опозиції, практика отримання підтримки шляхом «торгівлі» голосами, узгодження інтересів, створення погоджувальних комісій, проведення круглих столів тощо. Однією із ознак творення взаємовідносин між владою та опозицією є їх гнучкість.

Політична взаємодія влади й опозиції визначається як «вербальний і невербальний обмін ними обґрунтованими й, як правило, протилежними змістами, позиціями, поглядами відповідно до їх переконань і певних правил і процедурами для прийняття важливих політичних рішень із соціально-значимих проблем».

Звертаючись до практики нашої країни можна сказати, що історія опозиції в Україні є досить тривалою та різноманітною. Опозиційність в Україні мала ситуативний характер аж до 2000 р., коли вперше за всі роки незалежності було поставлене питання стосовно закону про опозицію. Але були певні фактори, які гальмували перетворення тодішньої української опозиції на впливовий та легітимний інститут. Це, перш за все, особливості політичної системи (несформована політична культура, відсутність дієвих механізмів діалогу влади та опозиції тощо), недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства та відсутність механізму передачі влади. [35]

Поширеною формою політичної діяльності є мітинг – збори прибічників певного рішення, ідеї, яка перетворюється на вимогу– заборонити або дозволити щось, підтримати чи засудити тощо. Головне, що відбувається на мітингу – це формування психологічної готовності індивідів приступати до дії, до конкретних заходів, щоб здійснити свої вимоги. Тут також відбувається пропаганда об'єднуючої ідеї засобами промов, скандування, транспарантів, масового скупчення.

Для «мітингової» політичної діяльності є характерним домінування певної однієї ідеї, переважання емоційного над раціональним, витіснення логічності аргументів гучністю голосу, войовничістю промов. Коли панує мітинговий стиль політичної взаємодії, стають вельми ускладненими досягнення згоди між учасниками політичного процесу, пошук задовільного розв'язання спільних проблем через дискусію.

Інформаційно-комунікаційні технології, які застосовувала влада і опозиція за останні роки, не надто зазнали змін. Зрозуміло, що PR діяльність у мережі Інтернет стала більш активною, адже поступово відбувається інформатизація суспільства. Акцент вибору засобів комунікації залежить від основної цільової аудиторії партії, блоку тощо. [38]

Кожна зі сторін, маючи необхідний матеріальний і професіональний ресурс, ладна використовувати весь спектр можливостей. Виходимо з того, що взаємодія, взаємовплив означають послідовну зміну суб'єктно-об'єктних характеристик учасників політичного процесу. І відповідно – суб'єкт політики здатен до такої взаємодії та взаємовпливу через ряд характеристик. Зокрема, це суб'єктивні здібності (здатність впливати на політичний процес) та об'єктивні можливості для такої взаємодії (рівень політичної зрілості суб'єкта політики та політичні сили, які є в опозиції до суб'єкта).

Стратегія комунікації влади з громадськістю – сильна незалежна та європейська країна, тобто те, що пропагувалося на головній площі Києва, те, за що люди проливали власну кров. Такий курс був необхідним для сучасної влади, адже саме за такими умовами народ обрав її. Ще до подій на Майдані у вересні 2013 р. було проведено національний круглий стіл на тему: «Порозуміння заради європейського майбутнього», який розцінювався як важливий етап до підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію України і Євросоюзу в листопаді. Тобто, були представлені ті політичні сили, які здобули на останніх президентських і парламентських виборах приблизно половину голосів виборців. То ж захід перетворився на круглий стіл опозиції, замість великого

діалогу між владою, опозицією парламентською і позапарламентською, власне, всім спектром українського соціуму і політикуму. [38]

Так, наприклад, комунікація між владою та опозицією (в контексті теленовин) в Україні мала характерні особливості та тенденції. Піврічна «еволюція» балансу новин влади і опозиції була невтішним досвідом, але необхідним. Так, ще в квітні 2013 р. стандарт балансу думок був на рівні 50-50, що стало унікальним явищем для України, адже означало стовідсоткову об'єктивність новин.

Ситуація, яка згодом складалася влітку та на початку осені 2013 р., була прогнозована багатьма інформаційними аналітиками та політичними оглядачами. Повільно, але впевнено новини ставали все більш забарвленими у провладний тон. Наприклад, у вересні 2013 р. аналітики визначили рівень балансу думок на провідних телеканалах України – СТБ та «Новий канал», який дорівнював нулю, а саме – 100% політичних новин було подано з позиції влади. [37]

З огляду на дану статистичну інформацію, можна сформулювати такі тези стосовно комунікації між владою і опозицією у телепросторі за 2013 р.:

- телевізійні новини першого півріччя мали нейтральне забарвлення;
- рівень балансу думок плавно зникав на користь влади; характер подачі новин був переважно конфліктний ;
- запрошувалися представники опозиції на ефірі провладних телеканалів для демонстрування рівності та справедливості, хоча насправді влада мала на меті розподіл електорату опозиції;
- у вересні 2013 р. частка політичних новин у телеефірі знизилася до найнижчого показника року – 13%, з яких 100% належали владі (СТБ та «Новий канал»).

Загальна лінія комунікації між владою та опозицією виявлялася в наступному: влада зменшувала частку проопозиційної інформації шляхом

повного її вилучення з деяких телеканалів, натомість залишаючи сталу частку провладної інформації, створюючи ефект зниження кількості політичних новин.

Важливою гарантією діяльності опозиції як легітимного інституту є вільний та рівний з представниками більшості доступ до засобів масової інформації. Це пов'язано з необхідністю надання їй можливості вільно викривати та демонструвати громадськості недоліки або порушення у роботі більшості.

Наприклад, у Португалії конституцією опозиції надається ефірний час на державних радіо та телебаченні пропорційно кількості мандатів, а також право на відповідь та політичне заперечення політичних заяв уряду. У Франції щосереді під час дебатів, які транслюють на телебаченні, кожна політична група по черзі ставить питання до урядовців на чолі з прем'єр-міністром . [20]

Саме інформаційні технології роблять владу відкритою та прозорою. Це те, що потрібне, щоб почати довіряти владі, що дає результат у плані підвищення громадянської активності. Отже, інформаційні технології можуть слугувати засобом та інструментом для подолання кризи довіри. Проте, аналізуючи досліджуваний період, варто зазначити, що цей інструмент не використовується повною мірою, що підтверджував характер взаємодії між владою та опозицією.

У сучасному світі за умов розвитку інформаційних технологій все більше і більше значення мають впливи зростаючого потоку інформації. Не кожна соціальна система здатна швидко осмислити раціонально чи з використанням певних цінностей нову інформацію, тому у світі спостерігається формування інтуїтивних соціальних систем, що не завжди пов'язано із реальними змінами умов життя .

Однак існують й певні загрози: подальший розвиток інформаційних технологій може призводити до збільшення розриву між реальним світом та віртуальним, що несе постійне і всезростаюче посилення процесу формування

інтуїтивних систем, і, відповідно, загрозу стабільності як у окремих соціальних системах, так і в сучасному світі загалом.

Щодо взаємодії: це досить складне та ємке поняття. Його можна вважати взаємообумовленим процесом впливу одних суб'єктів на інші, а також керованим процесом реалізації зв'язків. Виходимо з того, що взаємодія – це той елемент комунікації, який фіксує як обмін інформацією, так і організацію спільних дій.

Практика свідчить, що суспільство, яке реформується, неодмінно вступає в етап, коли невдоволення частини населення тим курсом, що проводиться, породжує не тільки антидемократичні тенденції, але й демократичну опозицію. Взаємодія з цією опозицією потребує від влади лояльності, готовності до діалогу з проблем корегування курсу реформ і реалізації конструктивних альтернатив йому. [33]

Для України співробітництво було б найбільш перспективним видом взаємодії, що дозволило б досягти максимально можливого результату. Утім, на відміну від більшості розвинутих європейських країн, Україна потребує ухвалення закону про політичну опозицію. Інституалізація опозиції не лише б визначила її повноваження, але й дала б органам держави (як виконавчим, так і судовим) легальні прозорі важелі впливу на політичну опозицію.

Відсутність відповідного законодавства породжує протидію одне одному, коли з боку політичної опозиції застосовуються позапарламентські методи боротьби з урядом (демонстрації, мітинги, страйки, повстання, визвольний рух) з метою його відставки або повалення. Підтвердженням цьому є події, які відбувалися досить активно в Україні. Революція 2013 р., Євромайдан – це національно-патріотичні, протестні акції в Україні, передусім проти корупції, соціальної нерівності, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Із самого початку Євромайдан активно підтримувався опозицією, яка була проти влади тодішнього уряду Н.Азарова та президентства В.Януковича. Опозиційні лідери закликали український народ до пікетування на Майдані, до всенародних віче, до імпічменту влади.

В.Кличко, О.Тягнибок та А.Яценюк неодноразово намагалися усунути конфлікт між владою та протестувальниками шляхом мирних переговорів. Найчастіше Президент Янукович або відкладав переговори, або скасовував їх, або ігнорував взагалі чи не давав жодних точних коментарів щодо дій активістів та всього Майдану. Також він не йшов на поступки у зустрічах з європейськими та американськими лідерами, такими як Кетрін Ештон та Вікторія Нуланд, Ангела Меркель та Франсуа Олланд. [33]

Такий підхід комунікації між владою та опозицією суперечить не тільки здоровому глузду, а і базовим засадам демократії та людяності. Українська політична культура опинилась під нищівним ударом тиранії, що призвело до кровопролиття. Ця темна сторінка української історії показує неефективність старих методів у сучасному демократичному світі. Українська політична система повинна мати на меті стимулювання основних політичних акторів та суспільства до діалогу, а не виводити протистояння на вулиці. Однією з головних причин протестів стала надмірна концентрація влади в руках Президента В. Януковича та його «сім'ї», створення системи управління із ознаками фашизму.

Проаналізувавши період до Майдану 2013 р., можна стверджувати, що найбільше порушувалися права опозиції на доступ до ЗМІ, на введення публічної політичної діяльності та права у парламенті, що також спрацювало у протестних діях.

Захист прав опозиції найбільше пов'язували з прийняттям законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні. Більшість експертів підтримують законодавче закріплення за парламентською опозицією широкого спектра прав і гарантій. На відносини між політичними партіями, що

відносять себе до опозиційних, найбільше впливають інтереси їх фінансових спонсорів, збіг чи конфлікт інтересів у боротьбі за владу та конкуренція за фінансові ресурси.

Серед різних суспільних груп найбільше здатні до самоорганізації студенти та представники малого бізнесу, активісти неурядових організацій, представники середнього бізнесу. Поразка попередніх опозиційних сил на президентських 2010 р. та парламентських 2012 р. виборах свідчить про відсутність реальної протидії владі у вигляді потужної дієздатної опозиції. Істотно впливають на характер діяльності будь-яких опозиційних сил відсутність усталених зв'язків із соціальними групами, слабкість програмово-ідеологічних засад політичних партій, особистісний чинник. [31]

Специфіка комунікації між владою та опозицією упродовж президенства Петра Порошенка полягає в сезонному «джинсуванні» новинних сюжетів, що, у свою чергу, пов'язано з періодами виборів. Електоральні кампанії завжди сприяють збільшенню кількості замовних політичних матеріалів та спричиняють протистояння у ЗМІ.

Проте варто зазначити, що перемога нових сил на чолі з Зеленським у 2019 році – це необхідність та запит на нові обличчя в українському політичному житті. Нова потужна сила з'явилась як опозиційна до сили Петра Порошенка і одразу отримала феєричну перемогу у президентських та парламентських виборах у 2019 році. Це свідчить про загальноопозиційні настрої в суспільстві в останні роки. І можливо приводить нас до тренду майбутнього десятиліття в українській політиці - тренд опозиційності. Доречно зауважити, що такий тренд можливо був з самого отримання української незалежності, проте мається на увазі його можливе тотальне домінування у наступні роки, оскільки провладні сили ніколи не шукають комунікації з опозицією на стабільних засадах.

Взаємовідносини влади і опозиції завжди ситуативні, провладні партії можуть йти на разовий діалог для того, щоб протягти той чи інший законопроект,

коли власних сил не вистачає. І суттєво тенденція не змінюється навіть с приходом нових молодих сил. Звичайно, як було визначено раніше, представники опозиційних сил тепер присутні у всіх комітетах, що безперечно дає змогу інколи впливати на процес прийняття рішень, а інколи навіть важливих. Такі поступки дають можливість використовувати ситуативну співпрацю ще ефективніше, оскільки у парламенті IX скликання працює принци «кві про кво». Тобто, коли монобільшість нездатна самотужки прийняти законопроект, тоді вона починає звертатися до опозиційних партій, щоб наскребти потрібну кількість голосів. [31]

В свою чергу опозиційні сили розуміють, що тепер мають що втрачати, тому іноді готові йти на поступки. Головне питання полягає у тому, чи штовхає така взаємодія українську політичну культуру до нових висот та здобутків ? Відповідь : напевно ні, оскільки використання у сучасній політиці методів, що були сконструйовані ще у часи Риму, є доволі примітивним та не зовсім вишуканим.

В українській політиці завжди не вистачало креативності в усіх її вимірах. Креативності в прийнятті рішень, комунікації з народом та опозицією, тощо. І нажалі проблеми конструювання нових політичних технологій та інтеграція цих технологій у суспільство, будуть переслідувати українську дійсність ще напевно не одне десятиліття.

Аналізуючи технології взаємодії між владою і опозицію, необхідно виділити такий тип технологій, як інформаційна атака, а прикладом такої інформаційної атаки є стаття Інформаційного Агентства «Українські Новини» від 29 січня 2015 р. Голова Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформаційної політики В.Сюмар у своїй публікації в соцмережі Facebook звинуватила Ю.Львовичкіну в спробі внести правку в резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи щодо визнання добровольчих батальйонів «приватними арміями і незаконними збройними формуваннями». «Голова парламентського комітету зі свободи слова вводить в оману всю Україну і дає неправдиву і, що

найважливіше, неперевірену інформацію. Я ніколи не вносила такої пропозиції», – відповіла Ю.Льовочкіна. [23]

Можна зробити висновок, що влада і опозиція загалом взаємодіє і впливає на аудиторію через такі ЗМІ, як друковані, електронні видання та мережу Інтернет. Значною популярністю зараз користується мережа Фейсбук, яка має значний вплив на аудиторію. Якщо аналізувати цільову аудиторію сприймання політичних посилянь до громадськості, то люди віком від 18 до 35 років в більшості отримують цю інформацію через соціальні мережі, тому що через брак вільного часу не мають можливості щодня дивитися ТБ.

Нормальним для демократичних держав є ситуація, коли опозиція забезпечена трибуною. Засобами масової інформації в системі комунікації парламентської і позапарламентської опозиції на сьогодні в Україні є:

доступ до державних мас-медіа; використання недержавних ЗМІ; заснування власних засобів масової інформації.

Природно, що загальною метою опозиції є забезпечення перемоги на виборах. Проте комунікація з діючою владою є прямим обов'язком опозиції перед власними виборцями та загальними засадами конкурентної демократії. Зазвичай опозиція в Україні концентрує свою увагу не на побудові діалогу заради конкретного профіциту обох сторін, а на позиціях вичікування помилок з боку влади. Подібна стратегія застаріла, тож у майбутньому цінності опозиційних сил мають змінити вектор своєї уваги на більш конструктивні та конкурентні речі. [20]

Постійний пошук діалогу та запит на взаємні політичні рішення, заради задоволення більшості та меншості – це базові принципи роботи опозиції у майбутньому. Сучасне постмодерне суспільство тримає удар від непостійного політичного поля. Сучасна політика плутає замість того, щоб давати відповіді, чи пропонувати варіанти виходу з кризових ситуацій. У американському суспільстві існує єдиний метанаратив, до якого апелюють як демократи, так і

республіканці – це Конституція. Проте подібного наративу, нажаль, не існує в сучасній Україні. Здається, що український парламент - це клуб любителів привласнити священну Конституцію собі, чи спробувати її тлумачити на свій розсуд. Клуб фанатів - наробити помилок в законопроекті, а потім його обговорювати півроку, чи навпаки забути про проект назавжди.

Нова стійка комунікація між владою та опозицією може стати метанаративом для українського суспільства. Тим, що зможе об'єднати більшість та меншість та вивести українське суспільство з під тьми постмодерну то світла нового Просвітництва. Конструктивізм стоїть на засадах справедливості і саме справедливість може стати новим консолідуючим елементом такого нестабільного українського суспільства.

Влада та опозиція мають бути в стані постійної конкуренції, що призведе до прийняття спільних рішень, оскільки рішення справедливі та ефективні – це те, що пов'язує конструктивізм та загальнолюдське бажання до щастя. Особисте людське щастя не може бути повністю досягнене без колективного, а оскільки політика – це всеохоплюючий елемент людського буття, то саме вона трактує, що означає людське щастя. Це той вимір людського буття, де протилежне (влада та опозиція) призводить до єдиного (конструктивізму та прийняття загально справедливих та ефективних рішень). І зрештою саме до цього ідеалу має рухатися українське суспільство.

Висновки до розділу

Природно, що загальною метою опозиції є забезпечення перемоги на виборах. Проте комунікація з діючою владою є прямим обов'язком опозиції перед власними виборцями та загальними засадами конкурентної демократії. Зазвичай опозиція в Україні концентрує свою увагу не на побудові діалогу заради конкретного профіциту обох сторін, а на позиціях вичікування помилок з боку влади. Подібна стратегія застаріла, тож у майбутньому цінності опозиційних сил мають змінити вектор своєї уваги на більш конструктивні та конкурентні речі.

Постійний пошук діалогу та запит на взаємні політичні рішення, заради задоволення більшості та меншості – це базові принципи роботи опозиції у майбутньому. Сучасне постмодерне суспільство тримає удар від непостійного політичного поля. Сучасна політика плутає замість того, щоб давати відповіді, чи пропонувати варіанти виходу з кризових ситуацій. У американському суспільстві існує єдиний метанаратив, до якого апелюють як демократи, так і республіканці – це Конституція. Проте подібного наративу, нажаль, не існує в сучасній Україні. Здається, що український парламент - це клуб любителів привласнити священну Конституцію собі, чи спробувати її тлумачити на свій розсуд. Клуб фанатів - наробити помилок в законопроекті, а потім його обговорювати півроку, чи навпаки забути про проект назавжди.

Нова стійка комунікація між владою та опозицією може стати метанаративом для українського суспільства. Тим, що зможе об'єднати більшість та меншість та вивести українське суспільство з під тьми постмодерну то світла нового Просвітництва. Конструктивізм стоїть на засадах справедливості і саме справедливість може стати новим консолідуючим елементом такого нестабільного українського суспільства.

Влада та опозиція мають бути в стані постійної конкуренції, що призведе до прийняття спільних рішень, оскільки рішення справедливі та ефективні – це

те, що пов'язує конструктивізм та загальнолюдське бажання до щастя. Особисте людське щастя не може бути повністю досягнене без колективного, а оскільки політика – це всеохоплюючий елемент людського буття, то саме вона трактує, що означає людське щастя. Це той вимір людського буття, де протилежне (влада та опозиція) призводить до єдиного (конструктивізму та прийняття загально справедливих та ефективних рішень). І зрештою саме до цього ідеалу має рухатися українське суспільство.

Висновки

Незважаючи на довгу історію дискусій, суперечок, воєн та компромісів щодо різних понять політичної влади, теоретично та прагматично, ніколи ці виклики не є переходом від єдиної концепції влади до змішаних або інтегрованих концепцій, які можуть надати нам достатнє і всебічне визначення сучасної влади разом з її легітимністю. Література багата прикладами теорій єдиних концепцій влади, які застосовуються суперечливо. Акцент на єдиній концепції політичної влади призвів до відсутності однаковості в тому, щоб сказати, яке визначення є адекватним, а яке з них передбачає виправдання та легітимність влади.

З природи політичного впливає наявність і зіткнення різних інтересів суб'єктів влади, що знаходить вираз у відмінності політичних позицій і поглядів. Ця обставина породжує певні взаємовідносини суб'єкта влади і політичних сил, які йому протистояють, з метою привласнити собі владні функції.

Такі політичні противники влади є *опозицією*. «Можна припустити, що опозиція була завжди, тому що пануючий суб'єкт постійно наштовхувався на опір або внутрішніх, або зовнішніх сил». Таким чином, існування опозиційності в широкому соціальному сенсі впливає з неоднорідності суспільства, наявності відмінностей в інтересах людей, окремих соціальних груп. Групова природа політики, зіткнення протилежних соціально-політичних інтересів породжують опозицію, метою якої є участь у владі, в процесі прийняття рішень, життєво важливих питань, завоювання і привласнення влади в якості політичного суб'єкта.

На даний момент, коли українське суспільство перебуває в нестабільному стані, в стадії формування і реформування, опозиція, як показує досвід розвитку провідних країн світу, могла б стати джерелом і рушійною силою цих перетворень. На сьогоднішній день не склався єдиний підхід до розгляду суті даного феномена, не вироблено щодо загальне визначення поняття «опозиція», яка б відображала істотні елементи його змісту. Опозиція - це термінологічне

визначення факту незгоди частини суспільства (як окремих політичних активістів, так і політичних об'єднань) з політикою, яку проводить влада.

Повертаючись до визначення сутності опозиції, варто відзначити, що під опозицією пропонується розуміти, по-перше, форму протиставлення якихось політичних ідей, концепцій, що впливають з політичних дій та політичних поглядів та протиставляються діям, що походять із владної сфери. Крім того, опозиція - також частина суспільства, що протиставляє себе пануючій владі.

Конструктивістські підходи в державній політиці особливо добре підходять для пояснення складності політичного процесу. Хоча перше покоління конструктивістських підходів (соціологічний та дискурсивний інституціоналізм, а також соціалізація та навчання) у державній політиці ЄС допомогли, зокрема, зрозуміти проблематику складності європейської політики, орієнтований на актора конструктивізм дозволив ввести інструменти для концептуалізації інституційної складності.

Припущення, що агенти ЄС можуть використовувати стратегічно ідеї, є надзвичайно корисним інструментом подолання штучної роздвоєності між логікою доцільності та логікою консеквенціалізму.

Це стає особливо зрозумілим, коли ми думаємо про спроби урядів Німеччини та Франції створити економічний уряд в Європейському Союзі як відповідь на економічну та фінансову кризи з 2009 року. Їх позиції закладені в їхній національній історії та під впливом преференції на глобалізованому ринку.

Постійне наполягання конструктивістських думок загалом на множинності позицій суб'єктів, що визначаються їхньою інституційною, когнітивною чи культурною убудованістю, тим фактом, що результати політики не засновані виключно на економічних раціональних розрахунках.

Вирішальну роль відіграє контекстуалізація процесів, тобто той факт, що вони вбудовані в певний соціальний, політичний чи економічний контекст,

заснований на значній кількості змінних, які не можуть бути зведені до простої лінійності між інтересами та результатами.

Дослідження, засновані на орієнтуванні на актора або стратегічному конструктивізмі, на даний момент видаються найбільш перспективними, оскільки дозволяють враховувати як стратегічне мислення, так і когнітивну контекстуалізацію.

Природно, що загальною метою опозиції є забезпечення перемоги на виборах. Проте комунікація з діючою владою є прямим обов'язком опозиції перед власними виборцями та загальними засадами конкурентної демократії. Зазвичай опозиція в Україні концентрує свою увагу не на побудові діалогу заради конкретного профіциту обох сторін, а на позиціях вичікування помилок з боку влади. Подібна стратегія застаріла, тож у майбутньому цінності опозиційних сил мають змінити вектор своєї уваги на більш конструктивні та конкурентні речі.

Постійний пошук діалогу та запит на взаємні політичні рішення, заради задоволення більшості та меншості – це базові принципи роботи опозиції у майбутньому. Сучасне постмодерне суспільство тримає удар від непостійного політичного поля. Сучасна політика плутає замість того, щоб давати відповіді, чи пропонувати варіанти виходу з кризових ситуацій. У американському суспільстві існує єдиний метанаратив, до якого апелюють як демократи, так і республіканці – це Конституція. Проте подібного наративу, нажаль, не існує в сучасній Україні. Здається, що український парламент - це клуб любителів привласнити священну Конституцію собі, чи спробувати її тлумачити на свій розсуд. Клуб фанатів - наробити помилок в законопроекті, а потім його обговорювати півроку, чи навпаки забути про проект назавжди.

Нова стійка комунікація між владою та опозицією може стати метанаративом для українського суспільства. Тим, що зможе об'єднати більшість та меншість та вивести українське суспільство з під тьми постмодерну

то світла нового Просвітництва. Конструктивізм стоїть на засадах справедливості і саме справедливість може стати новим консолідуючим елементом такого нестабільного українського суспільства.

Влада та опозиція мають бути в стані постійної конкуренції, що призведе до прийняття спільних рішень, оскільки рішення справедливі та ефективні – це те, що пов’язує конструктивізм та загальнолюдське бажання до щастя. Особисте людське щастя не може бути повністю досягнене без колективного, а оскільки політика – це всеохоплюючий елемент людського буття, то саме вона трактує, що означає людське щастя. Це той вимір людського буття, де протилежне (влада та опозиція) призводить до єдиного (конструктивізму та прийняття загально справедливих та ефективних рішень). І зрештою саме до цього ідеалу має рухатися українське суспільство.

Список використаних джерел

1. "Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції". Аналітична записка. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/550/>
2. Brian Barry. Review: John Rawls and the Search for Stability. URL : <https://www.jstor.org/stable/2382115?seq=1>
3. Checkel, J. Constructivist approaches to European integration. URL : <https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/>
4. Craig Parsons. Ideas and power: four intersections and how to show them. URL: https://www.researchgate.net/publication/287149642_Ideas_and_power_four_intersections_and_how_to_show_them
5. Jan Beyers. Multiple Embeddedness and Socialization in Europe: The Case of Council Officials. URL: <https://www.jstor.org/stable/3877832?seq=1>
6. John Rawls . A Theory of Justice. URL : http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/serverlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
7. Jonas Tallberg. Paths to Compliance: Enforcement, Management, and the European Union. URL : https://www.researchgate.net/publication/4733155_Paths_to_Compliance_Enforcement_Management_and_the_European_Union
8. Kateryna Odarchenko. The Map of Political Forces in Today's Ukraine. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/map-political-forces-todays-ukraine>
9. Korsgaard. Realism and Constructivism in Twentieth-Century Moral Philosophy. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/74d8/a10de481d88b4883c1d9c477072>

0b4665aff.pdf?_ga=2.142934581.1608522619.1608662625-405141434.1608662625

10. Mark Bevir. The Construction of Governance. URL : http://fau.edu/spa/pdf/Bevir_ConstructGov.pdf
11. Mehdi Shokri. What is Political Power? (Theory of Political Consciousness and Integrated Concept of Power). URL : <https://www.hilarispublisher.com/open-access/what-is-political-power-theory-of-political-consciousness-and-integrated-concept-of-power-2151-6200-1000269.pdf>
12. Onora O'Neill. The Presidential Address: Constructivisms in Ethics. URL : https://watermark.silverchair.com/aristotelian89-0001.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKA485ysgAAAsEwggK9BgkqhkiG9w0BBwagggKuMIICqgIBADCCAqMGCSqGSib3DQEHATAeBgIghkgBZQMEAS4wEQQMh-z3pMNDRNtDWqaAgEQgIICdJjE_7ThrXahvvLOEZLsmoyjNzkzo6Q9WCu7Dq1mmLJTD67rLFpLdBT-dSM1UievcKETR21olDOOrwh6IKLt6fwe3N1DO5Fv-ema4c_yoXwErOI4WoWS3bbWyQ1uD9ljxcBZsr-YpZ2yBMQmDxLEgOKqK3ZuAapTk4ekyZkQFf6chemFW8fbXSr_tmbckYx07nFQcu1YWdSRVRsQF4oib_65wq0VWejab6tW9kismvQMO3SAdEaSD7ReRVWub3Rn0mt3889Qf3EI2WNvNFqA3cBgfB-gdl1RBC9kI0HFoJOUfv8xUlX1LFymbeR9hDkcoW9J177dOOJ5oCgP5xhmPSok_9RAnyA2mq15KyHjYI9hTPw9o36DUPC19UaFA35LN9lpn9ib2KylOZNT6yvuT6nxax3QmLAlFBqcyWA7fOTkjd4xf_JV_99Xl_NxIrb10IqAmM5UVBz9LikwDpRub6JWdHLjsupeY6vdVs3ThdkYvT-Gs0jA1RN5rjULeY9CFCgMXt4DlkBJosRaqHRWtJnm1E3BjBuSUo11KEsLUQApvBT7llg003xau-QikfqWlhCR4ZIjNGC_8jvAL-9OiQy098T43C_odghdCsvb6wfkO_rDCbPF_EhkCY69GmtSzmaaaolY5l8HLqZDywJ7RyFO-3U-k_MtYFdcqa4cD-

[vblTBsYC7VxxQlV6bvJM_Blly4P0xLDE0NoAFAZAs1QnlMRsnxo
XE0RxZdjgXo4DkGR9cEE4H9Lg3j508bm0cC6GfQHwZ-
VcKxniQ6R02Vl_hpy9OyNj3cdkphFRI3AiFX1UjCH6B8SR3M9ddIz0
hBzOgU3Kww](https://www.jstor.org/stable/20129533?seq=1)

13. Russell Hittinger. John Rawls, "Political Liberalism". URL : <https://www.jstor.org/stable/20129533?seq=1>
14. Sabine Saurugger. Constructivism and Public Policy Approaches in the EU: From Ideas to Power Games. URL : https://www.researchgate.net/publication/257267858_Constructivism_and_Public_Policy_Approaches_in_the_EU_From_Ideas_to_Power_Games
15. Sarina Theys. Introducing Constructivism in International Relations Theory. URL : <https://www.e-ir.info/2018/02/23/introducing-constructivism-in-international-relations-theory/>
16. Sheri Berman. The Primacy of Economics versus the Primacy of Politics: Understanding the Ideological Dynamics of the Twentieth Century. URL : <https://www.jstor.org/stable/40407004?seq=1>
17. Simone Wegmann. Policy-Making Power of Opposition Parties. URL : <https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/27898>
18. Ted Hopf. Common-sense Constructivism and Hegemony in World Politics. URL : <https://www.jstor.org/stable/43283304?seq=1>
19. Бірс Д. Дж. Права та обов'язки опозиційних партій в демократичних країнах. URL : <http://www.pdp.org.ua/index.php?id=txt&a=1429>
20. Брюховецький В. Порозумітися заради європейського майбутнього. URL : <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/07/18/6994469/>
21. Вершинин М. «Электронное правительство» в XXI веке. URL : www.prnews.spb.ru

22. Дубас О. Електронна демократія: сутність і перспективи розвитку в Україні. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_1/43.pdf
23. Зеленько Г. Опозиція інституціоналізована та неінституціоналізована: аналіз ефективності в Україні. URL : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2013_5_17
24. Кочубей Л. Взаємодія влади та опозиції у Франції: досвід для України. URL : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2015_2_6
25. Кравцов В. Казанцев А. Современный конструктивизм. Два суждения об одной методологии. URL : <http://gefter.ru/archive/20402>
26. Кудряченко А. І. Політичні режими і форми державного устрою у країнах Західної Європи. URL : <http://elibrary.ivinas.gov.ua/499/>
27. Манцуров С. Методологические основы научного изучения политической оппозиции. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-osnovy-nauchnogo-izucheniya-politicheskoy-oppozitsii/viewer>
28. Манцуров С. Модели взаимодействия политической оппозиции и власти. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-vzaimodeystviya-politicheskoy-oppozitsii-i-vlasti/viewer>
29. Михайленок О. Власть и несистемная оппозиция как субъекты политического согласия. URL : <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/1448>

30. Озмент С. Могучая крепость: новая история немецкого народа.
URL : <https://na5ballov.pro/lib/evropa/1373-ozment-s-moguchaya-krepost-novaya-istoriya-germanskogo-naroda.html>
31. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх реалізації. URL :
https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf
32. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст.
URL : <http://veche.kiev.ua/journal/3841/>
33. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. URL :
<https://ipiend.gov.ua/publication/politychna-vlada-i-opozytsiia-v-ukraini-porivnialnyj-analiz-iz-zarubizhnymy-krainamy-monohrafiia/>
34. Політична опозиція як інститут сучасної демократії. URL :
http://http://librar.org.ua/sections_load.php?s%20=policy&%20id=397
35. Рибак В. Політичні тіні... та політичні реальності. URL :
http://chairman.rada.gov.ua/news/appearances_publications/articles/70409.%20htm
36. Рубл Б. Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. URL :
<http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/publications/rus%C2%ADukr.pd f>
37. Сало І. Розвиток електронної демократії в Україні. URL :
<http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/01.htm>
38. Сичова В. Взаємодія інституту політичної опозиції та державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства. URL :
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdy_2012_2_41

39. Скиперских А. Власть и сопротивление: соотношение в политическом процессе. URL : <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/oejnccs11d/direct/150285434.pdf>